

PÁNDI PÁL

IRODALOM ÉS POLITIKA A REFORMKORBAN*

(Vázlat.)

I.

Az 1840-es évek irodalmi vitáiban a forradalom készülődött. Ezek az irodalom területén meginduló küzdelmek egyre nyíltabban, egyre közvetlenebbül fogalmazták meg ennek a forró történelmi szakasznak alapvető kérdéseit. A harmincas évek végén, negyvenes évek legelején az irodalmi harcok gyújtópontjában színszerűség és költőiség, cselekvés és jellem primátusának vitája állott. Ez volt az *első* nagy hulláma a kor irodalmi vita-sorozatának. A *Kritikai Lapok*, majd az *Athenaeum* (és melléklapja, a *Figyelmező*) — Bajza vezetésével — a francia drámát védelmezte és propagálta, zászlaján Victor Hugo nevével. Ez a haladó-szellemű irodalmi törekvés a német szentimentalizmussal, a Kotzebue-féle dráma-iránnyal szemben színpadra és diadalra segítette nálunk a francia színjátékot, a társadalmi progresszióval összefonódó romantikát. De ez a harc nem volt minden torzulás nélkül. A színszerűség és cselekvés elsőbbségének hirdetésében nemcsak egy korszerű dramaturgiai demokratizmus életerős vonásai voltak jelen, hanem egy, a vita hevében elfajuló esztétikai tévedésnek — cselekvés és jellem realista egysege szétbontásának — csirái is. A francia dráma és a Bajzáék ellen folyó harc érveit többnyire a francia (és magyar) progresszió iránti politikai ellenszenv tüzeiben edzették. De határozottan el kell választani a politikai reakció, nemesi konzervativizmus francia-ellenességétől Bajzáék magaskultúrájú ellenfelének, Henszlmann Imrénének érvelését, aki a jellemalkotás és költőiség fontosságának hangsúlyozásával realista igénnyel állítja szembe a romantikus drámával Shakespeare-t.¹ Később még bővebben foglalkozunk ezzel a vitával. Most csak annyit jegyezzünk meg, hogy a cselekmény és jellem — színszerűség és költőiség vitája még meglehetősen nagy közvetettséggel fejezi ki a kor lényeges társadalmi kérdéseit; bár vitathatatlan, hogy a romantikus dráma körüli harcban felkavart szenvedélyek több, mint irodalmiak.

Az 1840-es évek elején megepszülő politikai élet fokozza az érdeklődést a népi kultúra iránt; egyre több érdemi szó esik a magyar népdalról, egyre gyakrabban nyúlnak a népdal el-

* 1954-ben készült ez a dolgozat. Egy pedagógusoknak tartott beszámoló volt megfogalmazásának első alkalmá. Akkoriban nem jutottam hozzá a sajtó alá rendezéshez, csak később, 1957-ben. Kisebb igazításoknál és stílusjavításoknál azonban nem változtattam többet a négy év előtti szövegen. Nem dolgoztam fel benne az első megfogalmazás óta megjelent szakirodalmat sem, viszont a jegyzetekben utalok az egyes részkérdéseket érintő újabb tanulmányokra s monográfiákra.

¹ Ld. erről az újabb Bajza-irodalomban: Tóth Dezső: Bajza József. (Irodalomtörténet 1954/2, szám); Lukácsy Sándor: Bajza válogatott cikkeihez írott bevezetőjét és jegyzeteit. (1954); Forgách László: Bajza és Belinszkij (1955) (68—82; 93.)

méleti kérdéseihez, szaporodik a lapokban a népies költemények száma, egyre erősebb az igény egy magyar népdalgyűjteményre. Ez az igény nemcsak a szövegnek szól, hanem a zenének is: a negyvenes évek magyar zenetörténetében jelentős szerepe van a népdalmotívumoknak. „*Mit értünk nemzetiség és népiesség (volkstümlichkeit) alatt a költészetben? s különösen a magyar költészetre mennyi és mily befolyást gyakorlott a nemzeti és népi elem?*” — ez a Kisfaludy Társaság pályatétele az 1841. esztendőre. Erdélyi János 1842. november 30-án tartotta székfoglalóját a Kisfaludy Társaságban „Népköltészetéről” címen, s egy év múlva, 1843. december 2-án a Társaság felszólítást bocsájtott ki népköltési ereklyék gyűjtésére. Az érdeklődés nagy, amit nemcsak Erdélyi törekvései bizonyítanak, hanem más, egykorú kezdeményezések is (Czuczor, Kriza stb.).

A magyar irodalom fórumára lépő Petőfi *költészeti forradalmának* lényege a népélet költészetbe emelése, — nem felülről, leereszkedő jóindulattal, hanem a lentől jövők frissességével, ellenállhatatlan lendületével. Petőfi népi témaválasztása, népi hangja és formái hamarosan kiváltották az irodalmi reakció ellenkezését, — s *A helység kalapácsa*, *A Versek I.*, s a *János vitéz* megjelenése után fellángolt az új irodalmi harc. Ez az irodalmi viták *második* nagy hulláma. Ennek az egész folyamatnak (beleértve a népdal iránti érdeklődés fokozódását) elemzése most nem feladatunk. Itt csupán arra mutatunk rá, hogy a népdal iránti érdeklődés már a kor tudatában is politikai motívációval jár együtt. Erről tanúskodnak a Kisfaludy-Társaság pályázatára beérkezett munkák,^{1/a} erre mutat Erdélyi János 1846-ban írott tanulmánya a magyar népdalról, amelynek elvi alapvetéséhez tartozik a népdal irodalmon túlmutató jelentőségének hangsúlyozása: „Most, miután már századok óta áll e nagy meghasonulás életben és költészetben egyaránt a nép és nemzet között, nagyobb dicsérete nem lehet a mai kornak mint, hogy eszébe jutott ismét egyesülni. Mikor az iskolátlan népet költészete után becsüljük, annyit tesz, hogy polgárilag is fogjuk, mert a kettő együtt jár. . .” Petőfinek Aranyhoz írott levelében tér majd vissza — markánsabban és lendületesebben — ez a gondolat.

Greguss Ágost, aki egy 1846-ban, Lipcsében megjelent népdalgyűjteménnyel lépett a nyilvánosság elé, a Kisfaludy Társaságban elhangzott székfoglaló beszédében (1860), a hősi korra emlékezve, emelte ki, hogy „a népköltészet felkarolása, méltatása, buvárlása, kincseinek tüzetes gyűjtögetése a demokrata elvnek a politikai életben terjedésével egykorú. Mindkettő a múlt század végével indult meg s a mostaninak egyik legfontosabb lételeme”. Általános nézet ez a negyvenes években, s a korra visszatérintő emlékezésekben. Erős fényt vet — más oldalról — a népi kultúra iránt megpezsdülő érdeklődés politikai jellegére, például, a klerikális színezetű Nemzeti Újság cikke. — Egy „kis népszerű olcsó könyvtárnak” megindítását sürgeti, amely „a lelkészek értelmező befolyásával minden esetre többet tenne a nép főlemelkedésére, mint a fölhevült philantropismus utópiai tervei.”²

Petőfi jelentkezése után egyre inkább az ő költészetére koncentrálnak a támadások. Lírájának népi, forradalmian újító irányzatát veszik célba a reakció kritikusai s az irodalmi színezetű érvelés mögül egyre nyíltabban tör elő a retrográd politikai tendencia Császár Ferenc, a reformkori irodalomnak ez a kártékony figurája útszéli hangon támadja a „művészettől elpártolt musafi”-t, aki „a pórok legalsóbb, legnyersebb osztályának énekel.”³ Petrichevich Horváth Lázár, a Honderű hírhedt szerkesztője, a korabeli magyar szépirodalom helyzetét elemezve, arra a következtetésre jut, hogy közéletünkben túlzó politikai irányzatok érvényesülnek, s az irodalomban is „az eszmék anarchiája, szóval a demokrácia kapott vérszemre”. A népiesség és a demokráciai irány közötti összefüggést rosszalóan konstatálja: „Nem igen ismerünk paraszttónú írókat, ki egyszersmind a túlzók közé számíthatni ne szeretne.”⁴

^{1/a} L. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. 278—281. l.

² Nemzeti Újság, 1843. 149 sz.

³ Irodalmi Ór, 1845. 4. sz.

⁴ Honderű, 1845. nyárhó 22.

Ebben az irodalmi harcban, amelyben erősebb volt a Petőfi-ellenes támadás, mint a védelem, már nyíltabban jelentkezett az irodalmi ellentét politikai célzata, mint a francia dráma körüli vitában. De a reakció támadásait — a későbbiekkel összevetve — még bizonyos politikai hangolomptás jellemezte, a Petőfi elleni kritikai intrikák nyitányában még erős szerepet vittek a formai kifogások, rimtechnikai akadékoskodások. A Petőfi irányzatával szembeni politikai türelmetlenséget még többé-kevésbé sikerült irodalmi köntösbe öltöztetni, márcsak azért is, mert Petőfi lírájában sem jelentkeztek még közvetlenül a forradalmi nézetek. Másfelől pedig : liberalizmus és demokratizmus szétválása még nem volt aktuális történelmi szükség, nem is kerültek tehát olyan élesen a középpontba az ezzel összefüggő kérdések, mint 1846 után.

Az irodalmi viták *harmadik* nagy hulláma 1846-ban bontakozott ki. Ennek a harcnak a főkérdései a politikai költészet, „irányköltészet” létjogosultságának védelme, illetve tagadása, az irodalmi pártosság védelme, illetve támadása. Petőfi költészete mellett Eötvös regénye, *A falu jegyzője* áll a támadások középpontjában. A harc itt már teljes szélességében és nyíltságában bontakozik ki, Petőfi is, Eötvös is — kiki a maga útján — ott áll az első vonalban. Ez a kérdés irodalmi természetű, de *minden eddigi vitánál közvetlenebbül mutatja meg az ellentétes álláspontok politikai tartalmát*. Az irodalom alapvető kérdései körül folyik a polémia élet és irodalom, társadalom és irodalom összefüggéséről, s ebben a vitában nyílt politikai színvállás nélkül már nem lehet állást foglalni. A vitát kiváltó okok is erősen politikai természetűek, hiszen Eötvös regényének lényege az irodalmi eszközökkel való politikai közvéleményalakítás, Petőfi lírájában pedig 1846-tól kezdve felerősödik a közvetlen politikai állásfoglalás hangja. Ez a *politikai líra* egyszerre áll a támadások középpontjában politikai tartalmi és esztétikai irányzata miatt, s elsősorban maga Petőfi az, aki az országos politika színvonalán tartja a vitát (ld. *Előszavát*). Ennek a vitának politikai nyíltsága mellett egyik sajátossága, hogy — mint később látni fogjuk — *nemcsak a konzervativizmus és haladás frontvonalán folyik már a küzdelem, hanem kirajzolódik a liberalizmus és demokratizmus ellentéte is*, — nem utolsó sorban az irodalom társadalmi funkciójának értelmezésében.^{4/a}

Irodalomnak és politikának ez a közvetlen kapcsolata a reformkorban megkülönböztetett jelentőséget ad az ars poétikának, a költészetről vallott költői és kritikai felfogásoknak. Mivel az irodalom fontos tényező 1848 előkészítésében, az ars poétika — a költészet célját, helyét, eszközeit általánosító erővel megfogalmazó írói állásfoglalás, — szinte sűriti a líra önmagán túlmutató, extenzív célkitűzéseit.

II.

De nem érthetjük meg igazán az irodalom szerepét a 40-es években (különösen pedig a forradalmi demokratizmus előretörésében), ha nem tekintjük át fővonalaiban az irodalom funkciójának alakulását a XIX. század első évtizedétől. Már a fentiek alapján is láthatuk : az irodalomnak sajátosan fontos szerepe van a XIX. század magyar társadalmában ; lüktetése több, mint a nemzeti lét egyik életjelensége, sokkal inkább a szívedobogása.

Révai József Kölcsey-tanulmányának egyik központi gondolata, hogy bizonyos körülmények között az öntudat megváltozásának főszekőze valamely országban az irodalom is lehet. Így például „Magyarország az irodalommal csatlakozott a francia forradalommal megindult nagy európai mozgalomhoz”. Az irodalom és a nyelvújítási harcok úttörő szerepe a polgári öntudat fejlesztésében nem a véletlen műve, hanem a sajátos magyar viszonyok következménye. Magyar városi polgárságról a XVIII. század végén és a XIX. század elején

^{4/a} Az irodalmi vitákról ld. Sőtér István : Eötvös József (1953), Törő Györgyi : Az igazi művészet és a művészet a művészetért harca Petőfi korában. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Karának Évkönyve, 1952/53.

alig lehet még beszélni; *nincs tehát számottevő polgári osztálybázisa a polgári haladásnak*. Ilyen körülmények között nem érlelődhet ki eleven politikai harc polgárság és nemesség között; a polgári progresszió gondolatát még nem politikai küzdelmek viszik az ország tudatába, hanem az irodalom s elsősorban a nyelvújítási harc, amelyben — a terület sajátos formanyelvén — élesen ütközik meg a régivel az új. Az ország függő viszonya Ausztriával csak nehezíti, hátráltatja a polgári gondolat politikai síkon való kibontakozását. Nemcsak azért, mert Bécsnek sikerül egy időre kompromittálni a felvilágosodást a nemesi—nemzeti erők szemében azzal, hogy egyszájból hirdet aufklárizmust és osztrák hegemoniát,⁵ hanem azért is, mert a nemesi vezetésű nemzeti törekvésekben mindig megvolt az a tendencia — hol erősebben, hol halványabban, — hogy a nemzeti gondolattal ellensúlyozza, vagy éppen leszerelje a társadalmi gondolatot. A magyar polgári erők gyengesége tette, hogy nálunk a polgári haladás és nemzeti függetlenségi törekvés egy ideig majd hogy nem ellentétes irányzatként jelentkezett. A nemzeti gondolat nemesi hordozói sohasem tudnak teljesen megszabadulni a feudális vonásoktól, a polgári progresszió első nagy nemzedéke pedig — ami politikai tudatát illeti — erősebb a társadalmi gondolat tisztázásában, mint a nemzeti kérdés következetes megfogalmazásában és megválaszolásában. Amit a politika síkján még nem tudott összeforrasztani a magyar történelem: a nemzeti és társadalmi felemelkedés elvét, — azt a maga sajátos módján közelíti egymáshoz az irodalom, a nyelvújítási harc. A magyar irodalmi nyelv rangjának elismerettségéért, majd a nyelv szókészletének megújításáért vívott harcban azok az írók jártak élen — Bessenyeitől Kazinczyig — akik a felvilágosodás eszméinek úrtörői és magyar akklimatizálói voltak. Bessenyei, Csokonai és Kazinczy működése éppen az irodalmi—nyelvi állásfoglalásban bontakoztatja ki leghatározottabban a nemzeti elvet; az irodalmi—nyelvújítási törekvések egyre fokozódó hatósugárral hirdetik a nemzeti gondolatot.^{5/a} A magyar nyelviségért vívott harctól a nyelvújításig s innen a magyar nyelv hivatalos elismertetéséig a központi gondolat: magyar, de *korszerűen magyar* szellemi kultúra kialakítása. Bizonyos ellentmondások, sajátosságainkból következő problémák azonban itt is mutatkoznak.

Világosan kell látnunk a magyar nyelvi mozgalom két, többnyire összefonódó, de olykor szétváló tendenciáját. Az egyik: *harc a magyar nyelv jogainak elismertetéséért*, a nyelv hivatalossá tételéért. Ennek az erős nemzeti érzésből táplálkozó törekvéseknek osztrák-ellenes volt a célzata, s a magyar függetlenségi harc részeként, annak egy előkészítő szakaszát jellemezte. Képviselőit nemcsak írók látták el, hanem országgyűlési követek, politikusok is; a nyelv ügye újra és újra szerepelt az országgyűléseken, míg végre az erősödő nyomás engedményre kényszerítette Bécsset: az 1843/44. országgyűlésen „ötven évi ernyedetlen sürgetés után a nemzetnek sikerült valahára kivívni a maga kétségbevonhatatlan természeti jogának elismertetését, s azon polcra emelni a maga nyelvét, mely azt megilleté . . .” (Horváth Mihály.) A magyar nyelv hivatalossá tételéért vívott harc főereje a középnemesi progresszió tábora volt. Mint kezdeményezők, mindvégig nagy szerepet vittek e harcban a magyar írók, s alkalmanként kiegészült ez a tábor a hazafias arisztokrácia tagjaival is. A magyar nyelv elismertetéséért vívott harc azonban jellegénél fogva sem lehetett alkalmas arra, hogy következetes vízváltást legyen a nemzeti érzelmek szférájában. A nemesi sérelmek miatt osztrák-ellenes rétegek szintűgy sikraszálltak a nyelv ügyéért, mint a középnemesi progresszió vezetői; a szűk látókörű, provincializmussal vert nacionalisták csakúgy, mint a polgárosulás jegyében öntudatosodó patrióták.

⁵ Ld. Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. 1954. (1—II. 1.)

^{5/a} A XIX. század haladó liberális történetírója, Horváth Mihály már nagy nyomatékkal emeli ki a magyar nyelvújítás sajátosságait, nemzeti jelentőségét, az irodalom tüntető hatását. „Huszonöt év Magyarország történetéből.” III. kiadás. I/67—68. I. Világos szavakkal elemzi a „philológiai forradalom” politikai szerepét, közszellemet alakító hatását Kemény Zsigmond is a „*Még egy szó a forradalom után*”-ban. Ö. M. XII. kötet, 226—228; 239. Érinti a kérdést *Élet és irodalom* c. tanulmánya Ö. M. X. kötet 236—37. 1.

A másik tendencia : a *nyelvújítási harc* volt. A nyelvi mozgalomba ez vitt társadalmi színezetet ; ha a magyar nyelv elismertetéséért vívott harc gerincét a nemzeti függetlenségi gondolat jelentette, a nyelvújítási törekvés középpontjában a nemzet polgárosulásának, antifeudális „nyelvi felszabadításának”, korszerűsítésének eszméjét látjuk. Kazinczynak két fronton kellett megvívnia a maga harcát. Egyfelől Béccsel s a nyelvújítás arisztokrata, elmagyartalanodott, német—latin ellenzőivel szemben, másfelől : a „régí magyarságot” féltő, minden változtatásban veszélyt látó konzervatívizmussal szemben, amelyet egyébként kitapintható szálak fűztek a nacionalista neológizmushoz, a minden idegen ellen hadjáratot indító barczafalvizmushoz, s annak előzményeihez.

E két főtrendencia összefonódásainak és időleges szétválásainak elemzése, a mozgalom egészének feltárása még előttünk álló feladat.^{5/b} Annyi azonban bizonyos, hogy viszonyaink sajátosságaira utal s azoknak alakulását befolyásolta az a tény, hogy a *nyelvújítás előbb diadalmaskodott* — Kazinczy vitái nyomán, Vörösmarty és társai írói gyakorlatában — mint a *magyar nyelv hivatalos elismertetéséért* vívott küzdelem. Ennek aztán olyan következményét is látnunk kell, hogy a *nyelvi mozgalomból* a történelmi (és irodalomtörténeti) fejlődés előbb vezette le a társadalmi feszültséget, mint ahogy érvényre juttatta a nemzeti tartalmat, tehát a nyelv ügyében hosszú évekig lehetséges volt a nemzetileg jogos, elevenbe vágó harc anélkül, hogy ezzel szükségszerűen összefonódott volna a társadalmi gondolat. S a progresszív *társadalmi* tartalom nélküli nemzeti törekvés — mégha történelmi funkciója szerint haladó is — mindig táptalaja a nemzeti érzés eltorzulásának, a nacionalizmusnak. Amikor pedig országgyűlési győzelmet arat a magyar nyelv ügye, az irodalomban már új megújulás, s ezen belül nem nyelvi-szókészleti, hanem nyelvi-stiláris forradalom zajlik : Petőfi költészetében. Ennek politikai „pendent”-ja azonban már nem a magyar nyelv hivatalossá tétele, hanem a magyar nép „hivatalossá tétele” lesz. Minőségi ugrásról van itt szó : a magyar nyelv elismertetéséért küzdő erők nem kis részének végcélja volt az, ami a támadó fiatal Magyarországnak szinte „természetes” eszköze lett. S akik végcélnak tekintenek egy vívmányt, gyakran szembekerülnek azokkal, akik ugyanezt *csak* eszköznek, egy hosszabb út állomásának tekintik . . . De térjünk vissza Kazinczyhoz.

Martinovics mozgalmának elbukása után, Kazinczy és a magyar írók fogsága és szabaddulása után, a XIX. század első évtizede a haladó magyar kultúra reorganizációjának korszaka, a nagy harcok előkészítésének ideje. Szinte megható az az ügybuzgalom, amellyel a fogságból hazatérő Kazinczy nekilát a nagy munkának. Helyreállítja korábbi irodalmi kapcsolatait, újakat szervez ; lázasan kovácsolja elveit, s toborozza író-táborát a nyelvújítási harcok előestéjén. A kor sürgetését érzi a költő, ebből fakad ez a megszállott buzgalom. Nem tehet másként az az ember, aki már érzi, hogy „az idők bennünket inteni látszanak, hogy halálos álmokórságunkból riadjunk fel”.⁶

Bécs és a magyar nemesség ellenforradalmi szövetségének ideje ez, a napóleoni háborúk elveket és mozgalmakat próbártevő korszaka. Bécs és a magyar nemesség számára a Napóleon elleni harc egyet jelent a felvilágosodás elleni offenzívával. S ha a Napóleonnal szemben felkelt nemességet csak hírhedt futása okán tartja számon a hadtörténet — a felvilágosodás eszméinek hazai üldözésében éppen nem volt eredménytelen a Béccsel paktáló nemesi korlátoltság. De az évtizedes reakció súlya alatt nő, növekedik a magyar irodalom : Kazinczy levelezése egy erősödő szervezet vérkeringése.

A nyelvújítási harc megindulását 1811-től szokás számítani ; ekkor jelent meg Kazinczy epigrammagyűjteménye, a *Tövisek és virágok*. Az 1811-es devalváció, majd az 1811—12-es

^{5/b} A nyelvi mozgalmakról ld. Tolnai Vilmos : A nyelvújítás c. munkáját (Megj. 1929), valamint Deme László : A XIX. század első felének harcai a nemzeti nyelvért. (Nyelvünk a reformkorban c. tanulmánygyűjteményben. Szerkesztette Pais Dezső. Megj. 1955.)

⁶ Idézi Váczy János : Kazinczy és kora c. művében 625. l. (Kazinczynak Hertelendy G.-hoz 1804. jún. 25-én írt leveléből.)

országgyűlés már Bécs és a nemesség szövetségének felbomlását jelzi. Ferenc császár tizenhárom esztendőn keresztül nem hívja egybe az országgyűlést; az idegen katonaság és a titkosrendőrség nyelvén beszél az új, diktatórikus politika.

A dekonjunktúra kihúzza a birtokot a középnemesség jelentékeny része alól; az anyagi biztonságában megingott réteg megindul a hivatalok és a város felé, a Béccsel és feudallizmussal szemben táplált elégedetlenség útján. Ez az évtized érleli meg azt a sajátos magyar nemesi réteget, amely — polgárság híján — a polgári haladás vezetőereje lesz. De a középnemesség még nem találta meg a maga politikai módus vivendijét az új helyzetben, s ezt nem kis mértékben késleltetett az a tény is, hogy a középnemesség válsága Napóleon bukása, a Szentszövetség megalakulása, Bécs megerősödése idején ment végbe. Feszülő belső erők, szinte kilátástalanul kedvezőtlen külső körülmények — ez jellemző erre a korra.

Ebben a helyzetben indítja meg a nyelvújítási harcot Kazinczy, megérevezve a korban rejlő szükségletet: „a polgári öntudat fejlődésének legegyszerűbb eszközét, a nyelvet kellett előbb általában alkalmassá tenni arra, hogy ennek a fejlődésnek a szolgálatába álljon.”⁷ Azért állították Kazinczyék a kor szellemi életének középpontjába a nyelvi kérdést, mert a nyelv „egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísze a nemzetnek, a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója és élesztője.”

Kazinczy nem grammatikai oldalról indította el a nyelvújítási harcot. Amikor ő az irodalom szükségletét tartotta szem előtt, abból az elvi megfontolásból tette ezt, hogy a „nagy cél az, hogy nyelvünk alkalmas legyen arra, amire bírjuk, tudniillik a gondolat és érzés festésére — még pedig 1. az Élet, 2. a könyvek nyelvén, 3. mind prózában, mind 4. poezisban”.⁸ A nyelvújítási törekvéseknek ez az életszerű felfogása a korban adott nemzeti feladatok szintjére emelte a mozgalmat. Kazinczy célkitűzésében, kérdésfelvetésében a megújult gondolkodás, új eszmék és fogalmak korszerű kifejezése dominál, tehát az, ami a nyelvet a korrall összeköti s nem az, ami a nyelv struktúrájában közönyös a korviszonyok iránt.

Amit *Széphalom* című versében Petőfi oly lényegbe találóan ír Kazinczyról, tükrözi a XVIII. századvégi, XIX. századeleji magyar irodalom történelmi misszióját: „fél századig Tartá vállán, mint Atlasz az eget, A nemzetiségnek ügyét.” A nemzetiség „korszerű” ügyét: a nemzeti polgárosulás feladatát is.

III.

A szentszövetséggel megerősített, országgyűlések nélkül kormányzó Bécs és a nemesség szövetsége már az 1810-es évek elején meglazul, s az évtized derekán felbomlik. A vármegyék szinte szekértáborai a nemesi ellenállásnak, amely most még gyenge és távlat nélküli, de nagy dolgok csíráit rejti magában. Az újabb adó- és katonaállítási követelések csak magasabbra csapják a nemzeti érzés lángjait, a vármegyék politikai fórummá válnak. A politikai élet erősödik, öntudat-ébresztő szerepe lassanként megnő. Ha az országgyűlés-nélküli helyzetben hiányzik is az országot-átfogó politikai fórum, a vármegyék bizonyos fokig *átveszik* ennek szerepét, s ha kényszerűen is, de a Béccsel való *közvetlen* kapcsolat megélelnekíti a *helyi* politikai életet. Igaz, ennek a nemesi elégedetlenségnek a megnyilvánulásaiiban sok a „szörnyű magyarság”, Kisfaludy Károly „bundás indulatú” műveinek robbanó sikere csak Katona *Bánk bán*-jának visszhangtalanságával együtt jellemzi reálsan a korviszonyokat. S ez a kor nem puszkapor-nélküli „haza puffogatás”-ra termett, hanem a nemzeti felemelkedés előkészítésére. A külsőleges nemzetieskedő stílus — ha csökkenőben is — de 48-ig kíséri a nemesi mozgalmat, majd 49 és különösen 67 után jóerőben újratamad. De ennek

⁷ Révai József: Irodalmi tanulmányok, 11. 1.

⁸ Kazinczy Ferenc levelezése. XVII. kötet, 351. 1.

a kornak, a Ferenc császári diktatúra korának történelmi jellegzetessége az, hogy a közép-nemesség utolsó nagy nemzeti szerepére készül, a legtöbbre, amit tenni képes: a sajátos magyar polgári felemelkedés vezetésére.

Az 1821-ben és 1822-ben kiadott (katonaállítási és adóemelő) rendeletek heves ellenállást váltottak ki a megyékből. A megpezsdült politikai élet gazdag impulzust jelentett az irodalom számára. Vörösmartyra, aki 1822 novemberétől egy esztendeig Tolna megye alispánja mellett volt patvarista Görbön, mély hatást gyakorolt a megyei élet. Gyulai Pál fordulatot lát akkor a fiatal Vörösmarty költészetében, amit szerinte nagyban elősegítettek az 1823-as politikai mozgalmak.⁹ A költő „Fel magyar”-jában szinte először vesz lélegzetet riadóra a nemzet, s a kurucmotívumok Vörösmartynál („Rákóczi Bercsényinél . . .”, „Mikes búja”) és Kölcseynél („Fejedelmünk hajh . . .”, „Himnusz”) érzékletesen mutatják a tízes évek végétől meglevenedő politikai élet legjobb vonásait.

A megyei ellenállás országos jelenség, ha voltak is puhább pontjai ennek a frontnak: De az egyes megyék ellenállásának mennyiségi összege nem képviselhetett azonos erőt az egész országot átfogó, tehát országos politikai fórumot jelentő országgyűléssel. A megyei ellenállás nem volt mentes a helyi-érdekű szemlélettől, a politikai provincializmustól. A megyékre tagolt politikai életből nem nőhetett ki egy nemzeti méretű politikai koncepció. De a vármegyei forrongás elegendő volt ahhoz, hogy ösztönzést adjon az irodalomnak az *egységes nemzeti kép* kialakítására. A XIX. század első két évtizedében a magyar irodalmi élet központi gondolata az, hogy az irodalom, a magyar nyelv a „nemzeti lélek . . . hív fenntartója s élesztője”. Kazinczyék nemzeti, sőt európai méretekben éreztek és láttak; tevékenységüknek nem voltak provinciális korlátai. A századeleji magyar irodalomnak ez a nagy belső ereje szinte nemzeti méretűvé tágította az irodalomba lépő Vörösmarty gondolatait; a vármegyei politikai élet tapasztalatai egyetemes nemzeti gondná nőttek a Kazinczy csapásán induló Kölcsey és Vörösmarty költészetében. A Zalán futása úgy ébreszti a nemzeti öntudatot, hogy a reformkori hazafias eszménynek szinte bölcsőjébe teszi a nemzeti egység gondolatát. Az irodalom a maga nyelvén — nemzeti méretekben beszél. A „régí dicsőség” emlegetése, a „puhaságra serényebb gyermekek” ostromozása, a „Vár állott, most kőhalom” riasztó ellentétének kimondása — megannyi erőteljes vonás az irodalom nemzet-képén. A levegőben ott felhőzik Herder sötét és elsiertet jóslata a magyarság pusztulásáról, — s Kölcsey egy egész nemzet, sőt egy egész történelem nevében válaszol erre a *Nemzeti hagyományokban. A történelmi gondolat* nagy arányokban bontakozik ki a húszas évek irodalmában, korszerűen kellő súlyt adva a nemesség történelmi szerepének. Nemzeti elhivatottságát ébresztgeti ezzel is. Kölcsey — 1826-ban — keserű hangon korholja nemzetét, mert megfélekedett a mohácsi tragédia háromezredik évfordulójáról. Fájdalom remeg hangjában, amikor arról beszél, hogy a *játékszín, a gyűlések, az egyházak* nem képesek egységbe kovácsolni a nemzetet. A nemzet *történelmi tudatát* éleszti a mohácsi emlékeztetővel; ebben látja azt a nemzeti örökséget, amely az egész nemzet sajátja, amelynek „*egyetemi joga van minden szívhez*”, „palotákban és kunyhókban” egyaránt. Jelezve a kibontakozás útját, már jelenszerűen lép be a húszas évek irodalmába a népdal, népi kultúra iránti érdeklődés: Kölcseytől Kisfaludy Károlyig és Vörösmartyig, Gaál György *Märchen der Magyaren-jétől* Mailáth János *Magyarische Sagen und Märchen-jéig*.

Ha a század első két évtizedében a nyelvújítási harcokban fejeződtek ki legélesebben a magyar haladás kérdései, ha a progresszív gondolkodásnak ezek a Kazinczy által vezetett polémiai voltak a fermentálói, akkor a húszas években már az irodalmi élet eseményei jelzik legbiztosabban az idő múlását, s irodalmi vitákban, irodalmi csoportosulásokban, irodalmi zsebkönyvekben és lapokban (*Auróra, Élet és Literatura* stb.) jegecesedik ki

⁹ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. V. kiadás. 40. l. ✓

legtisztábban a magyar progresszió. S ez, önmagában véve is, a haladás jele ekkor. Hiszen az irodalom mindig közvetlenebbül, szélesebb körhöz szólva, a politikához közelebb állva fejezi ki egy korszak főkérdéseit, mint a nyelvi harc, amely ha az öntudatra ébresztés főeszköze, már ezzel a funkciójával is jelzi a társadalmi állapotok fejletlenségét, a nemzeti függetlenség korlátozott voltát. A felépítményben a politikához — amely legközvetlenebbül hivatott közvetíteni az alap problematikáját a felépítmény többi része felé — igen közel áll az irodalom. S amikor egy nemzet életében a nyelvi kérdésektől az irodalmi kérdések felé tolódik el a hangsúly, ez már biztató közeledés az egészséges állapothoz: amikor is a politika játssza a főszerepet a nemzeti—társadalmi öntudat ébresztésében.

A húszas években nőni kezd a politika hatósugara is; a közvetlen politikai cselekvés többet tesz már a nemzet talpraállításáért, mint az előző két évtized során. A megyék erősödő ellenállását, a politikai gondolkodás terjedését ekkor már újra támogatja az európai helyzet: az olaszországi forradalmak, a spanyol és a görög szabadságharc.¹⁰

Az 1825/27-es, majd az 1830-as országgyűlések megélelnek Magyarországon a politikai közgondolkodást. Sűrűsödnek a politikai cselekvés alkalmai, megnő a politikai irodalom jelentősége. Különösen Széchenyi *Hitel*-e vívja ki magának az országos érdeklődést. Mellette és ellene szinte az egész ország állást foglal; itt csatlakozó öröm jelzi az útját, ott könyvégető máglyák fénye. Berzsenyi lelkes hangú levélben köszönti Széchenyi Istvánt, jelezve azt a nagy hatást, amelyet műve tett: „*A Hitel nálunk egész kurucvilágot támaszta a lelki világban, s furcsa volt hallani a tarka debattokat! . . . Én örültem a zajnak, mert az még életet mutat. De örvendjen Méltóságod is, mert olly anyagra tette művészkezeit, melyből még minden bizonynal formálhat daedalusi járó szobrokat.*”¹¹ Az új korszak iránymutató szava a Széchenyié; ő az a nagy szellem a reformkor hajnalán, akihez vezért megillető tisztelettel vagy gyűlölettel fordul oda a nemzet. Még nem olvashatta a *Hitelt* Berzsenyi, amikor már — Széchenyi leveleinek és 1828-as művének eszmei bővületében — lelkes szavakkal fogalmazza meg a kor egyik legnagyobb és legmerészebb gondolatát: „Nem lehet többé ideálunk a régi Rákos; meliora sumus nati oracula . . .”¹²

Kisfaludy Károlyt, az Auróra szerkesztőjét, halála gátolja meg abban, hogy otthagynya az irodalmi Aurórát a politikai Jelenkornak, Széchenyi tervezett lapjának szerkesztője legyen.¹³ S Kazinczy, az irodalom koszorús veteránja, akit sírjáig kísértek a polemikák, egyik legszebb kései versében köszöntötte a nemzet porondjára lépő új erőt, Széchenyi Istvánt. Az irodalmi harcok vezérének büszke öntudata magasodik fel a költeményben. Kazinczy úgy üdvözli a *Hitel* Széchenyijét, mint küzdelmeinek rokonát; s még egyszer hitet tesz előtte a nyelvújítás igazáról:

„Én láttam a zavart s láttam, hogy az
Rendén vagyon; úgy volt az mindenütt
Mig a nyelv hívei, írók s olvasók,
Egymást korholván, összeszerkezének;
S a versenygöket nem békére vontam
Hanem hevesbb és még makacsbb vitára.
Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kívívánk
A szép tusát s most béke boldogit.”

¹⁰ „Az ellenzék kitartó bátorságát . . . tetemesen növeli az is, hogy a szabadság szelleme mindenfelől hatalmasan nyilatkozott Európa lenyűgözött népeiben” — írja Horváth Mihály. I. m. f. 1/87. l.

¹¹ Berzsenyi levele Széchenyi Istvánhoz. 1830. Berzsenyi Minden munkája 436. l.

¹² Berzsenyi levele Széchenyi Istvánhoz. 1830. febr. 25. i. m. 434. l. Vö. Beöthy Zsolt: *(Széchenyi és a magyar költészet)* (1893).

¹³ L. Farkas Gyula: *A magyar romantika.* 313. l.

Megrendítő ez a hitvalló epilógus. Az egykori harcok mostoha körülményei s az új kor kedvezőbb feltételei emlékezésre és összehasonlításra készítetik Kazinczyt, s lehet-e csodálni, ha az ősz harcos hangjából a rezignáltság is kihallik :

...nyugalomban könnyű menni néked :
Nagysága s fénye védik a dicsőt.
Mi védhet engemet, homály fiát,
Ha védelmemre nem kelek magamnak?
És ültetnének téged is számárra,
És tilthatnának el csak téged is,
Mint engemet készültek : oh bizonynal
Mondom neked, elnagyra nyugodalmaid.
Sűrű köd és borongó fellegek
Fogák el tájainkat, a miáé
Egvenként kezdénk itt-ott a meiest ;

A „sűrű köd” és a „borongó fellegek” oszladoznak már. Az élenkülő politikai élet nagy eszmékkel gazdagítja az irodalmat.

Két nagy gondolatot sugárzott bele Széchenyi Hitel-e az irodalomba. Az egyik : a múlttól a mára irányította a figyelmet, a feudalizmusból a kapitalizmus felé nyitott ablakot. Korigényt sürítő szavai — „sokan azt gondolják : Magyarország — volt ; — én azt szeretném hinni : lesz !” — meggyorsították azt a folyamatot, amely a régi dicsőség helyett a *Béltelki kúria* létkérdései felé fordítja a nemzet figyelmét. „És mond : Honfi ! mit ér epedő kebel e romok ormán ? — Régi kor árnya felé visszamerengeni mit ér ? — Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort : — Hass, alkoss, gyarapíts : s a haza fényre derül !” — hangzik fel Kölcsey szava 1831-ben, s ez a szellem telíti politikai beszédeit és naplóját, elbeszéléseit és *Parainezsét*. A másik ébresztő gondolat : a provincializmus, a hazapuffogató magyarság bírálata, az Európától elzárkózó malomalji szemlélet éles kritikája. S már jön is az egyetértő okfejtés Kazinczytól, a megkopott mestertől, ki saját igazát látja kiderengeni Széchenyi szavaiból : „Muftit és janicsárt illeti az a gondolkodás, hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, és azért a jótól idegenkedni. Ami jó, ami hasznos, az magyar is egyszersmind, s az olyat jobb másoktól átvenni s magyarrá csinálni, mint másoktól irigyelni.” Vörösmarty gondolatkörét is szélesítette a Hitel. Nemcsak a hősi múlttól fordítja tekintetét a jelen felé, hanem ekkortól hagy mélyebb nyomokat frásaiban a nagyvilágot is kutató érdeklődés, ekkortól emelkedik lírája a „haza s emberiség” költői fennsíkjaira. Széchenyi két gondolata hatalmas emelője lett a magyar irodalomnak : tágitotta szemhatárát, növelte gondolati súlyát, kikényszerítette a nemzeti érzés magasabb színvonalát, s egész literatúránkat közelítette a realizmus felé.

Ennek a folyamatnak természetesen megvoltak a maga sajátos vonásai. Az 1825/27-es országgyűlés kudarcai kiábrándítóan hatottak Vörösmartyra. Ez a kiábrándulás nem a politikai *cselakvés* lehetőségének szólott, hanem a *nemesi politika* szűklátókörűségének. A *Mikes búja* csak ebben a megvilágításban tárja fel legmélyebb értelmét ; a halott fejedelmet sirató Mikes bánatába a húszas évek Vörösmartyjának fájdalma is belezúg. Kettős fájdalom ez. Rákóczi siratásáé, meg azé a nagyobb bánaté, hogy „egyedül vagyok én” a fejedelem emlékének őrzője, „kiért országnak kellene sirni”.

Kölcsey hallgatása, Vörösmarty keserűsége (*A magyar költő*) az első reformországgyűlés után : a nemesi politikával való elégedetlenség tünetei. Ezek az évek fordítják egy sor magyar író figyelmét a népdal, népmese felé ; — ösztönös útkeresés már ez, a polgárosuló nemesi érdeklődés kiterjesztése a nép felé, egyelőre az irodalom területén. Kölcsey tanulmánya a *Nemzeti hagyományokról* előfutára a politikus Kölcsey törekvéseinek ; Kisfaludy Károly népdal-tónusú műdalai, Vörösmarty népi ihletésű versei, drámája, népi témájú elbeszélései, irodalmi hírnökei az új korszak egyik központi társadalmi követelményének : a népi felemelésének. Az irodalom hangja még nem lentről dübörgő plebejus fenyegetés, —

sokkal inkább az idillizáló szemlélődés, érdeklődő fölény, vagy legjobb esetben a nemesi lelkiismeretfurdalás kifejezése. De ez sem kevés, ez is 1848 felé mutat.

Az 1830-as években tovább erősödik a politika köztudatalakító hatása, amiben nem kis szerepe van a párisi forradalomnak. A felvidéki kolerajárvány politikai továbbgyűrűzése, az 1832—36-os országgyűlés mozgalmas vitái, az országgyűlési fiatalság élénk működése, majd a politikai perek (Lovassy, Wesselényi, Kossuth) s az 1839—40-es országgyűlés szinte állandó izzásban tartják a közvélemény politikai érdeklődését.

A politikai gondolat erejének és hatósugarának növekedése az irodalom területén is érezhető. Kölcsey és Vörösmarty lírája a harmincas években egy eddignél gazdagabb hazafogalmat formál. Kölcsey fékezhetetlen gyűlölete az ország belső ellenségei iránt, *Parainézisé*-nek szinte tudományos egzaktussággal megfogalmazott patriotizmusa, s Vörösmarty tettekre buzdító, alkotásra-haladásra serkentő versei a polgári átalakulás irányába nevelik a közgondolkodást. Egyre erősödik maga a politikai költészet is. Az eleven politikai feszültségeket most már nem az évszázados történelem anyagában fejezi ki legjelentősebben az irodalom, hanem közvetlenül szikrázik fel belőle a kor követelése. Nem vész ki az irodalomból a történeti tárgy, nem hal el a patriotizmus történeti pátosza, az egész reformmozgalom történeti ihletettsége. De lassan-lassan elhalványul s a modern fogalmak tisztelete egyre erősebb: a kor szótárában mind nagyobb teret kapnak az olyan szavak, mint munka, ipar, vashámor, vasút, gyár, hitel, kereskedés... s ez a szó is, hogy „tett”, Széchenyi erős hangsúlyával. (Ld. *Világ*.)

Fáy András a *Belleky-ház*-ban a *nemzedéki* ellentét rajzában vázolja fel a nagy korfordulatot, amely sajátos magyar formák között állítja szembe a feudalizmussal a polgárosulást. Az újnak és a réginek ellentétéről és harmóniájáról, a történelmet tisztelő nemzeti gondolatnak és a „buta vak homályt” oszlató új szellemnek az összetartásáról ír verset Czuczor Gergely. (*Korunk olcsártóihoz*). Egész sor költeményéből árad a kor új szelleme, csap meg bennünket a harmincas évek modernsége, — s a nyiladozó demokratikus érzésnek korai, liberális érzelmességétől nem mentes változata. (*Felfordult világ, Nyilatkozás, Ki az? Gr. Széchenyi Istvánhoz, Leánycsiny* stb). Az új kor bélyegzi Garay János verseit is. Ő Kölcsey nyomán kéri — s nem követeli, mert az erősebb szó idegen egyéniségétől — a nép történelmi jogait, megzavarva ezzel is a hagyományos nemesi—történelmi szemlélet nyugalmát:

Beszédeidbe szódd be a répet is,
Mely nyolc siralmas századon át együtt
Vérzett ez ügyben a nemessel,
De vele nem feleztet maiglan...¹⁴

Ihletett költői szavakkal formázza az *újat*, stílusosan sapphoi strófákba öntve az új gondolatot, hagyományos forma és új tartalom találkoztatásával is érzékeltetve a kor átmeneti jellegét:

Lágy, szelíd, édes legyen a magyar dal,
Ha szerelmet zeng, legyen ömledékeny
Mint patakcsörgés, epedékeny-édes,
Mint csalogányé.

De ha honjához mer emelni szókat
Férfi lélekkel, ne nyögelve zengjen,
Elsírók multját e hazának immár
Ah sok ezerszer!

A cselekvésnek kora tűnt nekünk fel!
Tenni a jelszó, szeretett barátim!
A tavasz megjő mezeinkre s minket
Alva találjon?¹⁵

¹⁴ Felhívás. 1836.

¹⁵ Előre. 1838.

Egyre erősödik az irodalom eszmei felelősségének, embert-formáló és nemzetet-szolgáló feladatának a tudata. Jósika az *Abaji Toldalékában* mint központi gondolatot fejtegeti a regény erkölcsi hatásának mibenlétét, s nem a véletlen műve, hogy a morális erő és a realizmus részleges követelménye egységben jelentkeznek nála. Jósika a „valóságos-világból” kinövő erkölcsi hatást biztosabbnak és becsebbnek tartja, mint az elképzelt „nem volt, nem is lesz” — világ csinált erkölcsi tanulságait, amelyek nélkülözik a hitelesség bélyegét. A jelen felé forduló líra mellett Vörösmarty dramaturgiai elvei is mutatják az új kor hatását, esztétikai nézetei között egyre határozottabban jelentkezik egy életre tekintő, realiztikus törekvés. „Korunk világosabb eszmék kora — írja a *Dramaturgiai Lapok* első részében — s a költő jól teend, ha mindent az ember belsejéből, az egyes karakterek erejéből fejt ki s ha a fönnemlített külső hatalmat, a körülmények nyomását veszi fatum gyanánt. . . Ily összeütközésekből kevesebb fenségest és bámulatot, de több valódi erőt, emberileg érdekest fejthet ki a költő, s ez által a költészet religiója nem megszűnni, csak változni fog, a megfoghatatlan és láthatatlan istenség helyébe egy látható, de szinte megfoghatatlan (a világ, emberiség) lépvén.”¹⁶ Vörösmarty elítélte az olyan költészetet, amelyben „hibázik. . . a föld, kor, nemzetiség zamatja. . .”, s tudta jól, hogy „az élet földétől távozást mindig igen drágán fizetjük meg, s hogy ahhoz, ha egyszer-másszor kirepülni mertünk is, mindinkább vissza kell törekednünk, s még magasb eszméinket is az élet szokott és ismeretes képeibe öltöztetnünk”. A harmincas években nálunk előtérbe kerül a drámai irodalom. A viták zöme ekörül zajlik, s azok az elvek, amelyekben megfogalmazódik a kor igénye az irodalom iránt, elsősorban a drámával kapcsolatosak. Amellett, hogy a polgáris, városias kultúrában a színpadnak igen nagy szerepe van, a drámai irodalom hazai jelentőségét más, sajátos magyar körülmények is indokolják. A magyar nyelvű színjátszásért vívott harcnak nálunk már az 1810-es, 20-as években is szép politikai hagyományai voltak,¹⁷ s ha ehhez még hozzátesszük, hogy Pesten jóideje volt már állandó német színház, míg a magyar (pesti) Nemzeti Színház csak 1837-ben nyitotta meg kapuit — akkor világosan látjuk a színházügy politikai súlyát. Bajza tiszta szavakkal véste a nemzet tudatába, hogy nekünk a színházhoz „magasabb célokat kell hozzákötelnünk, nyelvet, nemzetiséget”.¹⁸ Ő mutatott rá a színjátszás megkülönböztetett jelentőségére a magyar viszonyok között: „Nekünk magyaroknak, kik a színházzal nemzeti célokat remélünk és fogunk is egybe köttetni, sokkal fontosabb az, mint a német, francia vagy angol nemzetnek; nekünk az, ha akarjuk, lételünk egyik alapkövévé válhatik.”¹⁹

A magyar színjátszásért vívott harcban a nemzeti törekvésekkel összefonódik a társadalmi progresszió gondolata, a polgárosulás igénye. Garay János felemeli szavát „azon egyedül csak az óaristocratia mulatságára kiszámolt — egyetemes érdeket sohase gerjeszthető — conversatioi darabok” ellen, amelyeknek sémája, hogy „a fiatal kapitány az öreg gyámot megcsalja s egy gyámleánylibácskát elcsábít”. Ezzel a hazug színjátszással szemben olyan drámák előadását sürgeti, melyek a közönséggel „idea és életrokonásban” vannak, amelyek összeforranak a „társalkodási és politikai élettel”.²⁰ Garay Shakespeare és a francia dráma példáját állítja szembe a valótlan, németes színjátszással.

A politikai gondolatnak az irodalomra gyakorolt hatását mutatják — ha közvetve is — az irodalom, az irodalmi vélemények forgalmazásának megváltozott eszközei. A század elején Kazinczy *levelezése* jelenti a magyar irodalmi élet vérkeringését. A húszas években a polgárosultabb nyugat „Taschenbuch”-jait mintázó *zsebkönyvek* reprezentálják az irodalmat. A harmincas években már megjelennek a korszerűbb divatlapok előfutárai, a *Rajzolatok* (1835) és a *Regélő a Honművésszel* (1833), hogy aztán majd átadják helyüket a *Regélő Pesti Divatlap-*

¹⁶ Dramaturgiai Lapok 1837; Ö. M. VII. k. 50. l.

¹⁷ Ld. Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Megj. 1935.

¹⁸ Bajza József Összegyűjtött Munkái V. kötet 183.

¹⁹ Bajza József Ö. M. V. kötet 70. l.

²⁰ Garay János Ö. M. V. kötet 396—399. l.

nak, *Életrajzoknak*, — s a szerkesztői asztalokat olyan jellegzetesen „polgári” szerkesztőknek, mint Vahot Imre és különösen Frankenburg Adolf. A *Regélő Pesti Divatlap* nevében őrzi az átmenet színezetét. „Regélő” — ez a szó még Kisfaludy Sándor várregéinek, a múltba révedő irodalmi érdeklődésnek emlékét őrzi, de ott van már mellette „Pest” és az, hogy „Divatlap” : a polgárosuló Magyarország képei és jelképei.

A polgárosulással együtt érlelődő politikai érdeklődés korszerű jele az útleírások számának rohamos növekedése. Bölöni Farkas Sándor és Pulszky Ferenc, Eötvös és Gorove, Tóth Lőrincz és Erdélyi János — hogy csak néhány utazó magyar nevét említsük itt meg — úgy járnak a haladottabb Nyugat országait, mintha előrsi szolgálatra küldötte volna őket a nemzet a feudalizmusból a kapitalizmusba. Az a hatalmas tapasztalati anyag, amellyel ők hazatérnek, nemcsak az irodalomnak (Eötvös I) de az egész magyar politikai életnek gondolati élesztőjévé lesz. S ez a jelenség a 30-as években válik szimptomatikussá. „Különös, hogy a mostani időben oly számos az utazási leírások, s kritikák, úgy látszik, hogy az egész irodalmi utnak indult — írja Pulszky — hogy ítéljen arról, mit látott s nem látott. Ez is egy karakterizáló jelene időknek, mely a múltban nem létezett, a megelégtelenség elhajtja most az embert a honi tűzhelyről, átfutják a világot. . .” (Úti vázlatok 1836-ból. *Árvízkönyv.*)

Közvetlen és közvetett jelenségek garmadája mutatja az irodalom területén is, hogy a harmincas években megnőtt a politika eszméletető hatása, hogy a politika már méltó erővel ébreszti a nemzeti öntudatot. Kialakulóban van egy egészséges ritmusú közélet, amelyben a politikai cselekvés fontos szerepet játszik. Kőlcsey egyik Szemere Pálhoz írott levelében — 1834 szeptemberében — a következő jellemző szavakkal ajánlja Szemere Bertalant barátja jóindulatába : „Ő a nyelv grammatikáját tanulta, s tiszta kellemes prózát ír, s van benne elég talentum, hogy litteratoraink közt egyszer díszben tűnjön fel ; de az én kinézéseim nem annyira azok, hogy ő litterator legyen, mint azok, hogy hivatalbeli. Ez a gyermek, ha minden meg nem csal, a polgári pályán nem utolsó jelenet lesz ; s országunk mostani helyzetében én inkább óhajtom, hogy a megyéken s országgyűléseken előtétellen, szabadelvű, merész lelkű, s nem ingó férjjiak támadjanak, mint jó drámaírók. E népnek gyorsan jövd segédre van szüksége, hogy saját érdekei felől felvilágosíttassék.”²¹ (Kiemelés tőlem. P. P.) Kőlcsey szavaiból a friss, energikus politikai élet akarása sugárzik, a nemzeti felvilágosítás objektíve leghatékonyabb eszközének, a haladó politikának az igenlése.

A harmincas éveknek e rövid áttekintése nemcsak azt bizonyítja, hogy megnőtt a politika szerepe, hanem azt is, hogy a politika hatásának erősödése nem az irodalom rovására történt. Sőt : ez az évtized gazdagította, hitelesítette a magyar irodalmat, — témában, műfajban, művészi indításban egyaránt. Általánosabb következtetést is levonhatunk ennek az évtizednek a tanulságaiból. Ha a politikai tevékenység a nemzeti történelem egy szakaszában gyöngye, elmaradt, fejletlen, akkor — *egyres funkcióit* — átveheti a felépítményben az irodalom, filozófia stb. De ahol a politika — „a gazdaság sűrített kifejezése” (Lenin) — erős, étellel teljes, felívelő, ott szinte közvetíti az alap főtenenciáit az egész felépítményhez ; tehát nem nyomja el, hanem felemeli az irodalmat.

IV.

Az 1840-es évek magyar viszonyait elemezve emeli ki Horváth Mihály, hogy „. . . bizvást elmondhatjuk, miképen a történelem alig mutathat fel példát, hogy valamely nemzet, pár évtized alatt, mind bel- mind külterjileg oly haladást tett volna irodalmában, mint a magyar. A rendkívül élénk politikai élet a szellemi tevékenység minden ágában nagy elevenséget hozott elő.”²²

²¹ Kőlcsey Ferenc : Minden Munkái. 1887. IX. kötet 432. I.

²² I. m. II. k. 209. I.

A „rendkívül élénk politikai élet” egyik főtényezője volt a negyvenes évek elején a *Pesti Hírlap*. A börtönből szabaduló Kossuthot majdhogynem készen várta a szerkesztői asztal. Metternich felhagy eddigi irányzatával. A magyarországi viszonyok nyomása engedményekre kényszerítette a nagyobb viharoktól tartó Bécsset, s Landerer, aki loyaltásáról biztosította a kormányt, megkapta a lapengedélyt. A *Pesti Hírlap* tüneményes gyorsasággal tett szert a magyar sajtó történetében addig példátlan népszerűsége. A Kossuth szerkesztette *Pesti Hírlap* példányszáma ötezer fölé nőtt. Jellemző a lap elterjedtségére, hogy 1842-ben a posta 3670 példány *Pesti Hírlapot* szállított, míg a *Világból* 1244, a *Nemzeti Ujságból* csak 450 példányt.²³ A nemzeti öntudat ébresztésében és nevelésében elsőrendű szerepet játszott ez a politikai napilap, amelynek egyes cikkeitől — mindenekelőtt Kossuth vezércikkeitől — visszhangosak lettek az ország politikai fórumai, sőt az eszmélő és szervezkedő magyar közélet egésze.

S az irodalom? Toldy szavain némi keserűség és művészféltés felhőzik, amikor arról beszél, hogy a „kor részvételét egy más irány, a politikai, oly hatalmasan elfogja”.²⁴ Ezek a szavak szinte megisméltödnék, sőt határozott élt kapnak a Kisfaludy Társaság 1841. november 10-i felhívásában, amely a Társaság kibővítését célozza. „Korunk érdeklődése elsősorban a politikára irányulva, szépirodalmunk érdekesztével az esztétikai studiumok mindinkább elhanyagoltatni, a költészet kevesebb gondnal és eszmélettel műveltetni tapasztaltatnak.”²⁵ Kétségtelen, hogy az irodalomnak és a művészetnek ez a *féltése* a politika megnövekedett szerepétől — benne él a kor szellemi közfelfogásában. Különösen a Kisfaludy Társaság köreiben tartja magát erősen ez az aggodalom. Még a Társaság soraiba lépő Vajda Pétert is azzal a gondolattal fogadja Székács József,²⁶ hogy a politikai érdeklődés elhidegíti a művésztől.

A látszat valóban az, hogy az országosan tapasztalható politikai élénkség nem emeli, hanem gátolja az irodalom ügyét. A *Pesti Hírlap* vonja magára a figyelmet, és — úgy látszik — a nemzet még nincs hozzászokva a több oldalú szellemi lekötöttséghez. „Nálunk pár év óta a journalistika mindent háttérbe tolt, kivált a politikai journalistika, — írja Bajza 1843-ban — jól van-e ez vagy nincs, most nem fejtegetem, de hogy így van, tény. Minden figyelmek a journalistikára vannak függesztve.”²⁷ Kossuth újságja szinte magához hódítja az irodalmi lapok olvasóközönségét is, — az Athenaeum 1843 végén bejelenti megszűnését. A tiszta látásuk előtt, akiknek tekintetét nem borította el a politikai elfogultság, világos volt, hogy a *Pesti Hírlap* nagy népszerűsége, a politikai élet rohamos megelevenedése *egészséges jelenség*, hogy az irodalomnak hasznára lesz ez a nagysodrú áramlás, — még akkor is, ha rövid ideig az irodalmi érdeklődés rovására hódít híveket. A liberális Bajza tisztán látta, hogy a liberális progresszió *politikája* nem törheti le a magyar irodalom hajtásait, nem válhat az irodalmi fejlődés akadályozójává. Sőt! A *Végszó az Athenaeumhoz* egyik jegyzetében így ír: „Az Athenaeumnak *előfizetők tekintetében csak a politika ártott, egyéb semmi nem. . . Garay Regélője s a Honderű megjelenése nem voltak igen észrevehetőek az Athenaeum előfizetői számára nézve: de nagy mértékben a Pesti Hírlap, s általában a politikai ébredés, mely ébredésnek egyébiránt mind a mellett senki sem örvendett őszintebben, mint mi! Ez ébredés megteremdi gyümölcseit idővel még az oly tartalmú lapokra nézve is, mint az Athenaeum. Egyes károk nem jöhetnek tekintetbe ott, hol az egész nyer.”*

Bajza remekül lépett oda az irodalmi élet dobogójára a kritikai lapok vezérszavával. S nagy emberként, mert előre tekintve, lép le onnan az *Athenaeum* végszavával.

²³ Ld. Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. Bp. 1954. 59. l.

²⁴ Beszéd a Kisfaludy-Társaság hatáskörének kitérítése iránt. Tartatott augusztus 15. 1841. T. F. összegyűjtött munkái VI. k. 285. l.

²⁵ Idézi Kéký Lajos: A Kisfaludy Társaság története (1836—1936) 52. l.

²⁶ „Saját tapasztalásodból tudod, hogy ezen korban a komolyabb, az anyaggal foglalkozó tudományok, de kivált a politika az, melly magával ragadá kortársainkat, úgy annyira, hogy ezek az iránt mi az érzelmeket műveli, nemesíti s az embert emberré teszi . . . nagy mértékben elhidegültek. Ezen társaság azt hívé, hogy legszentebb kötelessége a kor irányát ismét a művészet felé fordítani . . .” Kisfaludy Társ. Évlapja IV. k. 25. l.

²⁷ Lapszemle. *Athenaeum*, 1843. Ld. Bajza: Ö. M. IV. k. 469. l.

Toldy és Bajza azonos jelenségre tapintanak rá, de hangjuk súlyvetésén már több, mint árnyalatnyi eltérés érzik. Bajza bizalma a Kossuth hírlapja nyomán támadt politikai megelégnéltség iránt mintegy előrezgése annak a politikai határozottságnak, amellyel néhány esztendő múlva az *Ellenőr*, majd a *Kossuth Hírlap*-ja szerkesztését vállalta és folytatta, s a *Futár*-ét csak megkezdeni tudta. Toldy *bizalmatlansága* és irodalomféléte a megelégnélkül politikai élet közepette szinte előrevetett árnyéka az ő otthontalanságának a negyvenes évek irodalmi életében; egyik első rezzenése annak a kritikai magatartásnak, melyre egyre inkább jellemzővé válik bizonyos korszerűtlenség, arányvesztés, izlésbeli megcsontosodás.

De Toldy keserű szavai liberalizmuson *belüli* hangok. Nem is szólva Bajzáról. A reakció hangvétele, érvelése, támadó szenvedélye egészen más, mint ahogy másfélék azok az indulatok is, amelyekből táplálkozik. Az arisztokrata—konzervatív *Honderű* is hangoztatja az irodalom féltését, de emögött a Kossuth irányzatával élesen szembeforduló *politikai* reakció áll, a Bécsset, és a feudalizmust védő magyar arisztokrácia. Az irodalom védelmének ürügyén a haladó politika ellen folyik a támadás a *Honderű*-ben. „Egyik hatalmas ellene korunkban a szép-irodalomnak — tudományos dolgozatokul már éppen nem is szólunk — a politika. A korszak ezen százkarú óriása mindent összefojt, mi nem az ő rengeteg ölébe tartozik.”²⁸ Világosan bontakozik ki a konzervativizmus ideológiája a jobbra méltó Tóth Lőrinc egyik írásából is. Itt már a néven nevezett *polgári haladástól* félti az irodalom, a költészet létét, mondván, hogy „korunkban sokkal nagyobb a rabuláskodó perpatvar, a gőzgépek zúgása s locomotívok zörgése, mintsem a lant zengésére némileg elnyomó hatást ne gyakorolna”.²⁹

Petőfi fellépte után, *A helység kalapácsa*, a *Versek* első kötete és a *János vitéz* megjelenése után ezeknek a támadásoknak élesebb és szenvedélyesebb lesz a hangja, konkrétabb a célzata; a poláris ellentétek indulatai csapnak feltámadásból és védelemből. Petrichevich Horváth Lázár 1845-ben éles kirohanást rendez a *Honderű* hasábjain a sajtó, az irodalom eldurvuló hangneme ellen. A támadás szemelláthatóan céloz a Kossuth-i újságírára, de mindenekelőtt Petőfi köre ellen irányul. Ez a támadás még nem tesz különbséget a librális progresszió és demokratikus irányzat között, mint ahogy az eszmék tekintetében ez a szétválás még nem is ment végbe úgy, amint azt 1846 után irodalom és politikai élet jelzik. Petrichevich Horváth a „nivellatív szellemet” kifogásolja, s a fialalok ellen forgatja tollát, akiknek hatására „az eszmék anarchiája, szóval a demokracia kapott vérszemét”³⁰ az irodalomban. Az irodalom „eldurvulásért” a „túlzó” politikát teszi felelőssé Petrichevich Horváth, mondván, hogy „mennél túlzóbbak politikai elveikben az írók, annál nyersebb durvaság bélyegzi iratukat”.

A politika és irodalom kapcsolatának problémájára akkor, a 40-es évek elején, a politika oldaláról érkezett határozott válasz. A Pesti Hírlap hasábjain Kossuth is kifejtette nézeteit. Teljes tudatában volt annak az arányeltolódásnak, ami a lap működése következtében irodalom és politika köztudatosító hatása között végbement. Öntudattal és elvszerűen vallja Kossuth a Pesti Hírlap, a politika primátusát. De a politika és irodalom kapcsolatának értelmezésében Kossuthot nem szűkkeblű politikusi praktícizmus jellemzi, hanem a haladószellemű politikus felelősségtudata — a szépirodalomért is. Vörösmarty újabb munkáinak kiadásából néhány év alatt alig kelt el kétszáz példány. Kossuth tollat ragad, s keserű hangú, felrázó

²⁸ Honderű, 1843/III. Magyar irodalom.

²⁹ Tóth Lőrinc: *Dalünnepe*. Honderű, 1843/XIII. sz. Ugyanebben a cikkben olvassuk a következőket: „Korunkban mindent elnyelnek politika zajgásai és anyagi érdekek mozgalmái; amannak lármás és ingerült, de oly sok esetben sikertelen vitatkozásai, emennek gyárzörgései közt alig-alig marad kellő figyelem más nem kevésbé fontos nemzeti érdekekre.” Egyébként az ipari fejlődés és a művészet ellentétét gyakran hangsúlyozta a reakció tábora a 40-es években, így pl. Zerfy Gusztáv Petőfit támadó cikksorozataiban így írt: „A szép-irodalom csupán csak a szabadság napfényén tenyészhet, a számitó ipar jegén megkövesül... Iparból fejlődjék ki szépirodalmunk? az teljesen lehetetlen...” (Honderű. 1846. Őszhó 13.)

³⁰ *Egy pár Komoly szó a maga idején, illetőleg a magyar szépirodalomról*. Honderű, 1845. Nyárhó 22.

erejű vezércikket ír lapjába, „Adalék a nemzeti önismerethez” címmel. (1842. június 2.) Ennek zárógondolata is világosan tükrözi, hogy Kossuth nem az irodalom ellenében hangoztatta a politika primátusát: „Gondolkozzunk! Azt hagynunk nem lehet, hogy az időszakai sajtón s politikán kívül a nemzeti literatura minden egyéb ágainak munkásai ismételni legyenek kénytelenek az ismeretes francia mondást: »Soyons plutôt maçons,» inkább kőművessé legyünk.«” A *Pesti Hírlapon* belül, a szűkkeblű, egyoldalú, az irodalom iránt kevés megértést tanúsító nézetekkel szemben akkor Kossuth képviselt széleslátókörű, irodalmat-értő, nemzetileg előrettekintő álláspontot. Foglalkoznunk kell még egy 1843-ban lezajlott vitával, mivel Kossuth itt kifejtett felfogása elvi érdekű, s nem kis hatást gyakorolt a negyvenes évek irodalmi felfogására.

A *Pesti Hírlap* 1843. évfolyamának január 1., 2., 8. számában érdekes cikk jelent meg „A magyar irodalom és művészet 1842-ben” címmel.³¹ A cikk szerzője örömmel konstatálja a politikai hatás rohamos növekedését a nemzet életében, sőt a sajtó iránt korábban tapasztalt kisebb érdeklődést azzal magyarázza, hogy „a szerkesztők s lapvezérek közt alig volt valaki, aki practico-politikus életet élt; mivel többnyire csak literátorok voltak, publicisták nem...” A továbbiakban a cikkíró élesen és egyoldalúan állást foglal a francia drámai irodalom ellen, majd a „főlebreedt hazafiúi lelkesedés” legnagyobb eredményéről, az irodalom *nemzetiségéről* beszél. Ennek kapcsán bírálja a magyar irodalomban korábban divatos graecizálást és latinizálást, majd pedig támadja kora íróinak, „különösen regény- és novellaíróinak”-nak azt a szokását, „miszerint sokszor idegen, külföldi tárgyakkal piperezik föl, még belföldi elemű műveiket is”. Azzal érvel, hogy a közönség „valódi benső rokonszenvvel inkább csak a magyar életből merített költeményeket fogadhatja”. A támadás éle egyrészt az erős külföldi hatásraól tanúskodó irodalom ellen irányulhatott, másrészt — s itt látni a lényegét ennek a kérdésfelvetésnek — a *Karthauzi*, vagy legalábbis a nem-hazai tárgyú regényirodalom ellen, amelynek kétségtelenül Eötvös első regénye volt a csúcsa. Az irodalom és politika, nemzetiség és irodalom vis-nyát bizonyos egyoldalúsággal tárgyaló cikkhez a szerkesztő, Kossuth Lajos írt jegyzetet.³² Ez a cikkszerző jegyzet elvi hozzászólás néhány aktuális irodalmi problémához. Az irodalmi kifejezés demokratizmusát, széles körhöz szóló „szent egyszerűség”-ét követeli Kossuth, s példaként hozza fel Moore Tamást. Kossuth korántsem helyezkedik olyan egyoldalú álláspontra a külföldi tárgy kérdésében, mint a cikkíró, sőt! Azt hangsúlyozza, hogy nem szabad „prózaí hévvel lelke röpténcz szárnyát metszeni”, ha idegenből veszi tárgyát az író, hiszen a magát magyarnak érző alkotó tekintete az, „idegen régiók mozgásában is a hon felé forduland”. Kossuth az írói szabadság elvét vallja. *Szabadság*-ét s nem az eszmeietlen szabaddosságét. Az író feladatát a nemzet nevelésében és emelésében látó, az írói munka sajátosságára tekintő szilárd állásfoglalás jellemzi Kossuth nézeteit. Felemeli szavát a „mondvacsínált” ihlet ellen, s arra buzdítja a magyar író, hogy „menj, énekelj azt, a mi lelkesített, mert a melly lelkesedés nem magából jött, a melyet mondva csinálni, mellynek tárgyat parancsolni lehet, az felpaskolt érzeményhab, nem lelkesedés...” Kossuth ezután a Kölcsey *Parainéziséből* már ismert gondolatot alkalmazza az irodalomra, mondván, hogy az ember ereje szűkebb, „mintsem hogy egy egész világot keblére szoríthasson”. Az *édes haza* az a kör, melyet „mondhatatlanul szeretni” tud az ember, s „a költészet is ott álland legmagasabb fokon, hol a költők akaratlanul, önkénytelenül, keresetlenül az édes hon köréből merítik a szent ihletést”. Kossuth

³¹ A cikk alatt -jegy áll.

³² Nem érdektelen ezzel kapcsolatban emlékeztetbe idézni Kossuth és a kiadó Landerer között létrejött szerződés egyik pontját. „Csak azt az egyet kötötte ki a kiadó, hogy a belső érdemőknél fogva közlésre méltó s illetelmes hangon írt oly cikkeket is tartozzék a szerkesztő fölvenni, a melyek véleményével nem egyeznek is meg, hogy a más véleményt kizáró egyoldalúság vádjá a hírlap életének akadályául ne szolgáljon. De a szerkesztőnek szabadság adatott ily cikkeket jegyzetekkel kísérsni, vagy esetleg külön cáfoló cikkel kiadni”. (Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig.)

azért hangsúlyozza az *akaratlanul, önkénytelenül, keresetlenül* érvényesülő ihletet, hogy félreérthetetlenül tegye az író szabadságát, s óvjon attól, hogy — az ő szavaival — „a költészetet a politica sablonjává tegyük”. De *ezzel együtt* hangsúlyozza irodalom és politika szükségszerű kapcsolatát, s csak *így* teljes az ő álláspontja: „kell hogy legyen egy kapocs a népek politikai élete s művészete közt, melly ha megszakad, a költő többé nem nemzetének embere . . . e nemzet viszonyai közt kétszerte kívánatos, hogy a magyar költő is annyira szívben, lélekben magyar legyen, miszerint önkénytelenül is azon kútfőből merítve lelkesedését, melly kútfőnek kiapadhatatlan forrásává kell műveinek válni, hogy hassanak, és ez a nemzeti érzelem, melly ha még olly sasróptű magasban is, de mintegy mágnesi erőfőtől vonatva mindig a hazát repdesi körül . . .”³³

Az eddigi fejtegetések talán tisztázni tudták azt, hogy a politika és az irodalom kapcsolatát sok tekintetben egészségesen rendezte el ez a két évtized, a nemzet adottságainak megfelelően jelölve ki helyüket és szerepüket a nemzeti öntudat ébresztésében és célravezetésében. Világossá tették ezek az évek a politika elsőbbségét, a politika vezetőszerepét a közgondolkodás alakításában, a nemzet tudat- és érzelmvilágának formálásában. De világossá vált az is, hogy *haladó politika és haladó irodalom között nem lehet szakadás*, hogy a politikai cselekvés primátusának nem az irodalom visszaesése az ára.

Irodalom és politika szerepének változása a hazai fejlődés egységében nemcsak mint e két tényező közvetlen kapcsolatának problémája jelentkezik a korban és a kor tudatában, hanem közvetettebb módon is, az irodalom belső formálódásában. A polgárosulással *általában* együtt jár a realista ábrázolás meghonosodása, nálunk azonban a polgári haladás felemás voltá, a polgári funkciót is vállaló középneemesség történelmi szerepe következtében némiképp módosulnak a realizmus kialakulásának, realizmus és romantika kapcsolatának feltételei és jelenségei. Ma már közhely irodalomtudományunkban annak hangsúlyozása, hogy a magyar irodalom romantikus áramlata már 1848 előtt lényeges vonásokban különbözik a nyugati, elsősorban a német romantikától, hiszen a romantizmus nemzeti pátosza nálunk Bécs ellen irányul, s nem felvilágosodás- és forradalomellenes eszmékkel, érzelmekkel fonódik össze, hanem — *fővonlatában* (elsősorban Vörösmarty költészetében), a liberális progresszió gondolat-körével. Vannak természetesen zsákutcai a magyar romantikának. A húszas évek *öncéltü* múltbafordulása — mint például Kisfaludy Károly egyik-másik elbeszélése — vagy a 40-es évek prózairodalmában elburjánzó, a francia romantika külsőségeit elleső, borzalmakat halmozó „beszélyek” és regények — bár számuk jelentékeny, — nem tartoznak a magyar romantika fősodrába. De nemcsak a Bécs-ellenes, öntudatra serkentő nemzeti pátosz, s nem csupán a reformmozgalommal való összefonódás jellemzi a magyar romantikát. Ezek az előrevívő sajátosságok az irodalomban — természetes áttételeken keresztül — az ország *függő* helyzetének és a *megkésélt* polgárosodásnak következményei. Ezért fordul nálunk Bécs-csel szembe a romantikus energia, ezért lehet *középneemesi* derékhada a polgárosulásnak. Lényegileg tehát nemzeti státusunk és társadalmunk „rendellenességei” lettek egy irodalmi áramlat beágyazói a haladás medrébe. Ezeknek a strukturális tényezőknek azonban máshol is mutatkozniuk kell, de nem az egyenetlen, hanem az egyenetlen fejlődés következményeképp. A francia romantika a lírában, drámában és prózában, elsősorban Victor Hugo munkásságában, jelentős *társadalmi képet* tudott adni anélkül, hogy a romantikus látást, ábrázolási eszközöket, szerkezeti elveket feladva, módszereiben realistává lényegült volna. A magyar irodalomban is történtek kísérletek a *társadalom életének* romantikus megragadására, (pl. *Stibor vajdában*, *Magyar titnok*-ban) ezek a kísérletek azonban nem hoztak nagy irodalmat, Annak, hogy az irodalom képes legyen feloldani a társadalmi életet egy romantikus életérzésben s ábrázolni romantikus művekben, kiiktathatatlan feltétele a nemzeti státus és a társadalmi fejlődés klasszikus alakulása, de *legalább is* a nemzeti státus függetlensége. (Orosz

³³ P. H. 1843. január 8.

romantika!) Victor Hugo ismert mondása — a romantika az irodalomban megfelel a liberalizmusnak a politikában — a mi viszonyaink között azzal a módosítással érvényes, hogy ez a liberalizmus a polgári funkciókat is ellátó középnemesség liberalizmusa a polgári forradalom előtt, tehát nem egy *polgárságon belüli áramlat, hanem áramlat a feudálismonon belüli*. Reformmozgalom, amelynek jogos nemzeti törekvései mellett súlyos belső ellentmondásokkal terhelt a társadalmi programja (s megoldatlan problémája a nemzetiségi kérdés). Ezért lehetséges a nemzeti érzés nagyszabású, romantikus ábrázolása s ezért lehetetlen a társadalom életének nemhogy realista, de még csak jelentős romantikus kifejezése is a középnemessi progresszió talaján. S ezért lehetetlen *romantikusan* meghaladni nálunk a középnemessi liberalizmust a társadalom életének megjelenítésében: a kritikai *realizmus* mestereként a *polgári demokratika* Eötvös jelentkezik *A falu jegyzőjé*-ben, a *plebejus* forradalmár Petőfi pedig a lírai realizmus alapköveit rakja le és tetőzetét vonja föl alig hétesztendő költsői pályáján.

Viszont a társadalmi *problémák* kifejezésére nem alkalmas ez a romantika, tehát a jelentős művészi *megjelenítés képtelenségével* nem jár együtt a *problémák* elvont kifejezésének képtelensége. Vörösmarty első nagy romantikus korszaka után a 20-as évek végén már jelentkezik a társadalmi és egyetemes emberi kérdések kifejezésének igénye, — s ennek az igénynek szülte a *Csongor és Tünde* is. Az itt mutatkozó romantikus elvontság lírává, filozófiai költészeté lényegülten tovább él pályája következő szakaszaiban, s költészetének csúcsa e nemben a *Gondolatok a könyvtárban*, *Az emberek* stb. Vörösmarty akkor adja a társadalmi gondolat legmégrázóbb romantikus kifejezését, amikor éreznie kell, hogy etekintetben *már* nem tud választ adni a középnemessi liberalizmus. Petőfi lírájában viszont éppen azokon a pontokon erősödik fel a romantikus színezet (1846 és 1848), ahol a költőnek éreznie, sőt tapasztalnia kell, hogy *még nem* áll mögötte tábor, még nem elég erős a forradalmi gondolat az áttöréshez. Ez egyébként a döntő különbség Petőfi és Vörösmarty *romanticizmusa* között, amely különbséget aztán sok egyéb tényező motivál.

Ahol a romantika követi a politikát, ott helyzeténél fogva kényszerítve van bizonyos konkrétokra, ott a politika által rögzített viszonyok határozzák meg létét. De ahol a romantikus irodalom előtte jár a politikának, ahol az irodalom összegez a politika helyett, ott hiányzik a konkrétum az az egészséges kényszere, egy politikailag kiérlelt helyzetnek az a befolyása, amely mint ábrázolási igény jelentkezik a romantikán belül is. Ezt a hiányt két irányban lehetett túlhaladni, illetve megkerülni. A társadalmi problémák és dilemmák elvont költői kifejezésével, mint azt Vörösmarty tette, vagy művésziileg harmadrendű, francia- vagy német-utánzó társadalmi regényekkel, beszélyekkel és drámákkal, (mint azt a kor átlaga és átlag alatti írórétege tette), amelyekről joggal írta Erdélyi János 1847-ben: „belőlük saját alkotó erőnkre soha nem fog ismerni senki, mivel a lélek bennök fattyú szellem, a minta közvetlenül párisi, ekkép a szegény magyar irodalomnak nem marad más belőle, csak a szó... Ezt a szóromantikát gyűlöljük...”

A Vörösmarty vonal a fejlődés főága, vizsgálódásunk számára is ez most a fontosabb. Politika és irodalom, középnemessi progresszió és romantika komplexumában a húszas évek derekától kezdve mind határozottabban válik uralkodóvá a politika. Ezzel a reformpolitikával fonódik össze Vörösmarty útja, s a reformpolitika értelmében (annak korlátait sem véve ki), a középnemessi polgárosító haladás értelmében, irodalmi munkássága gerincében egy realiztikus politikai gondolatkör, realiztikus eszmeiség munkál. Ennek az a fő jellegzetessége, hogy a magyar valóság tényleges szükségeiből nőtteti ki s a nemzeti ügyhöz és egyre inkább a társadalmi haladáshoz kapcsolja Vörösmarty epikáját, drámáját és líráját, — mégha vannak is ennek a kapcsolatnak problematikus szakaszai (Délsziget, Tündérvölgy stb.). Ilyen értelemben egy lényegét tekintve realiztikus eszmeiség erjed már a húszas évek Vörösmarty-jában is, hiszen a velejéig romantikus Zalán futásának nagyon is realiztikus az a nemző-eszméje, hogy az adott magyar viszonyok között a honfoglaló hőskor monumentális felelevení-

tése serkentőleg hat a nemzeti öntudatra, segít elmozdítani a magyar fejlődést már-már kétségbeejtő holtpontjáról. Ha a múltbafordulás menekülés a jelentől, ha a középkor-kultusz retrográd válasz a francia forradalomra — és az! — akkor ez az eszmeiség reakciós, a kifejezés romanticiznusa reakciós—romantikus gondolattal párosul. De a Zalánban, s Vörösmarty pályájának rákövetkező szakaszain, a romantikus kifejezés egy korlátozott értelemben realista gondolatisággal párosul. Ez a gondolat „kinövi” magát a középnemesség megélnéklő politikai tevékenységében, s Széchenyi Hitel-ének hatásával együtt Vörösmarty tollát egyre közelebb kényszeríti saját korához, egyre jobban távolítja a 20-as évek romantikus rekvizitumaitól, egyre kevésbé tűri meg a romantikus kifejezés önállóságát, egyre erőteljesebben köti meg a kifejezést (40-es évek lírája). Ilyen értelemben a romantikus irodalmon belül bizonyos realiztikus tendenciák mutatkoznak, még a kifejezés tekintetében is, — hasonlít-suk össze a húszas évek eposzvirágzását a 40-es évek gondolati lírájával! S nem véletlen, hogy ez a folyamat akkor válik a legnyilvánvalóbbá, amikor Vörösmartyban megéri a középnemesi liberalizmus válsága. Ugyanakkor azonban: mivel középnemesi reformmozgalomról van szó, amely kötve van a feudalizmushoz, az említett realiztikus tendenciák sem nőnek át realizmusba, nem lépik át a romantikát, sőt ugyanaz a középnemesi liberalizmus, amely a megcsontosodott feudalizmussal és a nemzeti elnyomással szemben képes volt haladó gondolatot oltani a romantikába, a sajátos hazai viszonyok között később gátja is lett a realizmus kialakulásának, „prolongálta” a romantikát olyan korszakra, sőt korszakokra, (mert 49 utánra is gondolunk), amelyekben klasszikus polgári fejlődés és független nemzetiség esetén nem egy példátlanul szűk polgári demokratikus bázison született volna meg a realizmus a magyar prózában (Eötvös a reformkorban), s nem lett volna szükség arra, hogy a romantikus illuzionizmus tartsa fenn a nemzet reményeit, — mint ahogy Jókainál látjuk 1849 után. Sőt még hozzátehetjük ehhez: nemcsak a romantika erős realiztikus beütései jellemzőek a magyar viszonyokra, hanem a realizmus (Eötvös), sőt a fiatal Magyarország (nem véve ki Petőfit sem) szembevetendő romantikus vonásai is.^{33/a}

V.

Az irodalmi folyamat differenciálódása szempontjából is figyelmet érdemel egy elméleti—kritikai vita a harmincas évek végén. Szontágh Gusztáv egyik cikkében az eposz mellett foglal állást, a megélnéklő drámai irodalommal szemben.^{33/b} „A hősköltemény a költészet legfelségesebb neme, s mi ezt a legújabb időben elhanyagoljuk . . . helyette boldog-boldogtalan drámai koszorúk után kapkod.” Felfogása szerint az eposz csak „tetőpontját elérte” literatúrában korszerűtlen, így pl. az olasz, angol, francia és német irodalomban. Mi még csak „gyermekmek” vagyunk, kiknek mese és rege kell, nem pedig férfikorban levők, kik a regényt és drámát igénylik. Szontágh cikkére Toldy Ferenc válaszol *Eposi és drámai kor* c. elmefuttatásával.^{33/c} Toldy az eposz korszerűsége ellen nyilatkozik, mondván, hogy miután a hősi kor elmúlt, „mely fizikai erő és bátorságba helyezte az emberiség eszményét: hiányzik a belső szükség; miután békés fejlődés napjait éljük, melyeknek feladása nem hatalomterjesztés, vagy a nemzeti létezésnek fizikai védelme kifelé, hanem belterjes kifejtése a szellemi erőknél s ezáltal mindennemű jólétnek . . .” Az eposzsal szemben, melynek értékét az emberi kultúra történetében Toldy nagyra becsüli, a dráma korszerűsége mellett foglal állást, mivel ez valóban tömegekre hat.

^{33/a} A romantikáról ld. Sőtér István: *A magyar romantika. (Romantika és realizmus. 1956)*; Turóczy-Trostler József: *A magyar romantika problémái.* (M. Tud. Ak. OK. VI. 1—2. sz.) Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály* (1958) s a korábban megjelent irodalomból *Király István* Mikszáth-monográfiáját, valamint Waldapfel József Vörösmarty-tanulmányait.

^{33/b} Figyelmező, 1839. 310. l.

^{33/c} Figyelmező, 1839. 395. l.

De a *negyvenes* évek elején korábbi álláspontjával ellentétben Toldy már az eposz-, a történelmi tárgyú elbeszélő költészet korszerűsége mellett nyilatkozik. „Elbeszélőköltészetünk a regény és beszélyre, balladára és legendára szorítkozik, az eposz többé meg sem kísértetik, pedig... a nemzeti hősköltemény... még nincs megírva...”^{33/d}

Miért változtat véleményt Toldy? Érvélese ad választ erre is. Kárhoztatja a túlténgő szerelmi költészetet, s erős hangsúllyal bírálja az „úton útfélen, reggel és este” pengetett hazafias lírát. Részgazsága vitathatatlan. De a költészet bajainak alapokát abban látja, hogy „ki van vetkőztetve általános emberi és erényi fenségéből, midőn a napi politika hívőjévé, napszamosává aljasíttatik”. A hazafias költészet tárgyául, ihletforrásául a nemzet történelmét jelöli ki, „jó és bal állapotjával ez ad tartalmat és hangot énekének: de mindig csak a hazafi magasb álláspontján: a költészet szellemi országa whiget és toryt nem ismer”. Toldy, aki a 20–30-as években adekvát kritikusa volt a haladó irodalomnak, a 40-es évek elején megtorpant, nézetei kezdtek megcsontosodni, s lényegileg egy idejétmúlt eszményt propagál. Nemcsak a Petőfi költészetével kibontakozó új iránynak, de még Vörösmarty költészetének sem tudott már gondolati összegezője és kritikai általánosítója lenni. Az a kezdetben alig észrevehető rés, amely Vörösmarty lírája és Toldy állásfoglalása között támadt a 40-es évek elején, valójában a nemesi liberalizmuson belül keletkezett. A vízvonalzó kérdés irodalom és politika kapcsolatának megítélése volt, s míg Bajza és Vörösmarty ezt a kapcsolatot lényegében helyeselték, Toldy aggályokat táplált a politika térhódításával szemben (bár volt bizonyos jogosultsága ennek az aggálynak a divatszűrséget illetően).

Toldy itt idézett beszédében nem foglalkozik expressis verbis a népies irodalom kérdésével. De a „túlzott egyszerűség” megrovása, a történelmi tárgyú elbeszélőköltészetnek a követelése arra enged következtetni, hogy Toldy már némi bizalmatlansággal fogadta az irodalmi megújodást, mert vesélyeztetve látta benne a nemzetnek „pártok” felett érvényesülő „egyetemes érzületét”. Ami — kétségkívül — lehet az érdekegyesítési politika védelme is, de nem balról, Petőfi platformjáról, hanem jobbról, a nemesi bizalmatlanság oldaláról.

Hivatalos fórumok részéről egyre erősebb adminisztratív intézkedések is akadályozzák az irodalom politikai arculatának kibontakozását. Érdekes és szemléletes példáját őrzi ennek a politikaellenes inkvizíciónak a Helytartó Tanács 1842. június 5-i ülésének jegyzőkönyve, amikor is Frankenburg divatlapkérelméről tárgyaltak. Frankenburg programján, többek között, az alábbi változtatásokat eszközölték: „ad punct. b) in locum verborum: „a tudományra méltó mozgalmakat, híreket és eseményeket közölje” haec ponantur: a tudományra méltó *művészi* mozgalmakat stb... Ad punct. 1. pag. 2. post vocem: „népmondák” inseratur: a mennyire nem politikai színezetűek, stb.”³⁴ Ha ehhez hozzávesszük, hogy a titkosrendőrség kémei egyre-másra küldik a jelentéseket magyar írók tevékenységéről (pl. Szigligeti *A Pókayak*-járól, Vörösmarty *Fóti dalának* hatásáról stb.) s hogy a Helytartótanács csírájában fojtja el a haladó lapalapítási kísérleteket (pl. Kazinczy Gábor kísérleteit) — talán érzékelti tudjuk a negyvenes évek elején az irodalomra nehezedő atmoszféra nyomását. Ilyen körülmények között érthetővé válik, hogy a népdal-kultusz — a lojális, álnépiesség jelentkezése ellenére is — politikailag magasfeszültségű irodalmi jelenség.

VI.

Eddig a reformkorszak vezető politikai irányzatának, a haladó középnemesi politikának és az irodalomnak kapcsolatát vizsgáltuk. Megállapításaink a liberális progresszió s az abból táplálkozó, azt kifejező irodalom helyzetére, alakulására vonatkoznak. Azért kell ezt

^{33/d} Beszéd szépirodalmunk ügyében a Kisfaludy Társaság III. közgyűlésén, 1843. febr. 6.

³⁴ Id. Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története. 441. l.

hangsúlyozni, mert ha szemügyre vesszük a *demokratizmus* kibontakozását a reformkorban, érte ezen mindenekelőtt Petőfiék forradalmi demokratizmusát, akkor más eredmények is mutatkoznak. *A demokratizmuson belül az irodalom mindvégig megőrizte primátusát — egészen a forradalom és szabadságharc évéig.*

A forradalmi demokratizmus határozott formában, ideológiai erővel csak 1846-tól vált el a liberalizmustól — akkor sem úgy, hogy külön pártot jelentett. Egy táboron belül élt meg középnemesi progresszió és demokratizmus — az akkori magyar viszonyok között erősebb volt az, ami összekapcsolta őket: a Bécs-ellenesség, antifeudalizmus, polgári törekvések, mint az, ami elválasztott: a jobbágykérdés megoldásának, az átalakulás jellegének megítélése. Az összekapcsoló és elválasztó mozzanatok határfoka korántsem volt egyenletes, kiegyenlített, — hol az előbbieket, hol az utóbbiak kerültek előtérbe, a politikai helyzet alakulásának megfelelően. De sem teljes azonosulásra nem kerülhetett sor, sem pedig teljes szakadásra. A középnemesség táborra oszthatott, a radikális liberális demokratikus politikájáról leforgácsolódhattak egyes rétegek a forradalom és szabadságharc viharában, de Kossuth és a demokratikus irányzat hívei között — minden vitájuk és elvi-személyi nézeteltéréseik mellett is — végig fennállott a kapcsolat.

Demokratikus *mozzanatok* már a negyvenes évek elején, sőt azelőtt is jelentkeztek a *liberalizmuson belül*. A magyar liberalizmusnak erre a korai szakaszára jellemző bizonyos értő készség a népi problematika iránt, érzékeny reagálás az európai demokratikus áramlatokra. A nemzeti függetlenségi törekvés olyan politikai platformot kívánt, amelyen lehetséges, sőt szükséges a nemzeti összefogás: csak olyan alapon állhatott biztosan, melyet megszilárdít a nemzeti egység. Ennek a Bécs-ellenes nemzeti egységnek legjobb képviselőiben, a nemzeti gondolat legfelelősebb hordozóiban megvolt ez a demokratikus hajlandóság — Kölcseyre, Kossuthra, 48 liberális baloldalára gondolunk itt. Nem jelentett ez demokratikus irányt, nem jelentette azt, hogy bárki közülük kilépett volna osztályából, — de jelentett egy tömegek felé forduló politikai áramlatot, szigorú következetességet a nehéz helyzetekben, készséget a nép hangjának meghallására, jelentette azt — s nem többet és nem kevesebbet —, amit Révai József ír Kossuthról, hogy a „népi közvélemény nyomása alá helyezte” a liberális nemességet. Ennek csirái, nyomai megvannak Kölcseynél is, ennek szándéka feltetszik a negyvenes évek Vörösmartyjának verseiben is. És Eötvös is — sohasem emelkedve ki a nemzeti függetlenség iránti közömbösségből —, a fiatalkori testetlen forradalmi szimpátiáktól, az érzelmes demokratizmus lírai hangütéseitől eljut *A falu jegyzőjéig* és a Dózsa-regényig, amelyekben több és testesebb az a demokratizmus, amely megfogja az olvasót, mint a centralisták elvont „jogi forradalma”. Szó sincs itt lentről jövő demokratizmusról, de szó van demokratikus mozzanatokról, melyekről épp oly hiba volna hallgatni, mint túlbecsülni jelentőségüket. Itt jegyezzük meg, hogy a szónak szélesebb, irodalmiasabb értelmében vett demokratikus mozzanatokkal szinte már a húszas évektől kezdve találkozunk a magyar irodalomban. Vitathatatlan az irodalom témakörének fokozatos demokratizálódása, a népdalokkal kezdődően a kifejezés egyszerűsödése, a francia dráma körüli vitában egy dramaturgiai demokratizmus kibontakozása stb. stb. Mindez természetesen a liberalizmuson belül zajlott. A magyar liberalizmusnak ezek a demokratikus vonásai éppúgy a sajátos magyar helyzetben gyökereznek, mint a magyar demokratizmus liberális „beütései” — amelyektől Petőfi 1844 után ment volt, de a *Tizek* csoportja már nem.

A magyar demokratizmus a negyvenes években már elég erős ahhoz, hogy hatást gyakoroljon a liberalizmusra, de sem az objektív, sem a szubjektív körülmények nem tették még lehetővé, hogy erős, önálló politikai pártot alkosson, hogy szilárd és ütőképes, országos hatósugarú szervezet legyen, hogy a magyar polgári fejlődés, függetlenségi törekvések országos vezető erejévé váljon. A haladásnak *élgárdája* volt a demokratikus tábor, de nem vezető ereje. Egy-egy döntő történelmi pillanatban vezetővé nőtt (1848 márciusában, szeptemberében), de a magyar osztályviszonyok fejletlensége miatt a tényleges vezető szerepet huzamosan

nem vehette át. Ezért lehetett a demokratizmusnak és liberalizmusnak nemcsak a politikai--fegyvertársi kapcsolatok vonalán, hanem a világnézet síkján is olyan határszakasza, amelyen elmosódni látszik a kettő közti különbség. Nem a forradalmi demokratizmus vezetőire jellemző ez, hanem arra a meglehetősen laza szervezetű taborra, amely követte őket. De ennek ellenére kétségtelen, hogy a negyvenes években kibontakozó demokratizmusra egyre kevésbé jellemző, hogy a liberalizmuson belül érlelődik, hanem éppen ellenkezőleg, az a lényege, hogy egy új törekvésnek, a plebejus forradalmiságnak a kifejezője. Plebejus demokratizmus ez, amelynek irodalmi formáit, művészi eszközeit, gondolatanyagát részleteiben, egyes mozzanataiban előkészítették a 20-as évektől nyiladozó liberális törekvések, az ezeken belül meglevő, liberális módon demokratikus jelenségek. De Petőfiék demokratizmusának úgyszólván önálló, független élete van, mert ennek az irányzatnak más a társadalmi bázisa, mint a magyar liberalizmusnak. S ha a Kossuth-féle politika legnagyobb eredménye az volt, hogy a „népi közvélemény nyomása alá helyezte” a liberális nemességet, akkor Petőfiéknek, a magyar demokrácia taborának az volt a legnagyobb érdeme, hogy a következetes függetlenségi gondolat és a forradalmi plebejus követelések politikai nyomása alá helyezte a liberalizmust, — egészségesen teljesítve ki ezt 1848-ban a pésti tömegek felsorakoztatásával.

Ha a demokratizmus kibontakozását a negyvenes években közelebbről szemügyre vesszük, ennek a folyamatnak — bizonyos leegyszerűsítéssel — három etappját különböztethetjük meg. Az első: a negyvenes évek elején felerősödő népdalkultusz; ennek csúcsa Petőfi lírája, *költészeti forradalma*. A második jelentős lépése az előretörő demokratizmusnak a Tizek Társaságának megalakulása 1846-ban, s a harmadik: Petőfi és a Pilvax-köri fiatalok 1848-as szerepe. A három mozzanat természetesen a jelenségek egész sorát képviseli. A népdalkultusz még a liberalizmuson belül indul meg, de Petőfi új, népi hangja, irodalmi forradalmat támasztó népi egyszerűsége, verseinek demokratikus esztetikuma a plebejus demokratizmus első önálló megmutatkozása. Ennek a jelentkezésnek az a sajátossága, hogy irodalmi formában történik, hogy most még csak az irodalom területén, a líra formanyelvén mondja ki azt, amit később más területen, más nyelven kell majd kimondania.

A Tizek Társaságának megalakulásába egész sor kor-mozzanat sűrűsödik össze. Petőfi lírájából az 1845—46-os válság közben és után már egy széles, országos politikai dallam csap fel — a forradalmi demokratizmus hangja. Petőfi társasága már politikai alapon találkozik össze, lapalapítási kísérletüknek ez a mozzanat is ösztönzője. A tervezett — és nem engedélyezett — *Pesti füzetek* iránti várakozás politikai természetű volt.³⁵ Jókai az emlékezés indulatától átfűtött hangon idézi fel ennek a körnek francia-imádatát, Petőfi rajongása a francia forradalom iránt pedig közismert. A kör tagjainak irodalmi működését a demokratikus tendencia jellemzi, ha többségüknél ez nem is jelent még forradalmi demokratizmust.

A demokratizmus előretörését 1845—46-ban³⁶ nemcsak a Tizek csoportosulása jelzi, hanem más irodalmi események is. Tánácsicsnak ekkor már egész sor műve jelent meg, s 1847-ben, Lipszében napvilágot lát Horarik munkája: *Johan Horarik Kampf mit Hierarchie und Kirche in den Jahren 1841—1845*. Horarik művében a francia materialisták és Feuerbach valláskritikájának hatása érzik; — egyike ez a legjelentősebb demokratikus irányzatú politikai—ideológiai alkotásoknak 1848 előtt.³⁷ Tánácsics és Horarik mellett nagy műve megírására készül már Vasvári Pál is; 1847-ben jelennek meg első történelmi tanulmányai, majd 1848 elején *Történeti Névtár*-a.

³⁵ L. Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. II. k. 266. l. Részletesen foglalkozik a Tizek Társasága kérdésével Ferenczi Zoltánnak egy korábbi, adataiban érdekes tanulmánya: *Petőfi törekvései egy írói társulat alapítására* (1888).

³⁶ Ennek körülményeiről részletesebben l.: *Petőfi Felhők ciklusa* c. dolgozatomat. Irodalomtörténet. 1953, 1—2. sz.

³⁷ Részletesen ismerteti Tordai György: *Horarik János* életéről írott munkája.

A demokratizmusnak erre a második nagy lendületére már az jellemző, hogy *nem csupán irodalmi formában*, s nemcsak a szépirodalmon belül jelentkezik, — noha elvitathatatlan, hogy legnagyobb hatósugárral az irodalom, s ezen belül Petőfi lírája képviseli az irányzatot. Jellemző vonása ennek a szakasznak az is, hogy liberalizmus és demokratizmus fegyvertársi kapcsolata³⁸ mellett megmutatkoznak már a két felfogás szétválásának jelei is. Petőfi lírája, Petőfi és Arany levelezése, a Szépirodalmi Szemle Petőfi-kritikája — s mint ennek a szétválásnak szervezett formája, a Tízek Társaságának megalakulása, erre vallanak.

A demokratizmus előretörésének harmadik felvonása 1848-ban zajlik le. Megintcsak jelenség-láncolatról van szó s ebben a legjellegzetesebb 1848. március 15. A *forradalmi* demokratizmus erősödése jellemzi ezt a szakaszt, a cselekvő demokratikus erők politikai vezető-képessége. Immár a politikai élet porondjára lép ki a demokratikus tábor, — s ha Petőfi, Arany és társalk nem is jutnak be a nemzetgyűlésbe, ha Vasvári és Jókai nem is indulhatnak a választásokon, — a Petőfiék vezette pesti tömegek aktív hatóerőt jelentenek a forradalom kibontakozásában. Ebben a szakaszban is Petőfi költészete a legmesszebbhangzó, legvilágosabb hirdetője a forradalmi demokratizmusnak. De mellette már szerepet játszik Táncsics lapja, a *Munkások Ujságja*, s a *Március Tizenötödike*, a „március 15-i párt” (Kemény Zsigmond nevezte így Petőfiéket) lapja.³⁹ A demokratizmus politikai szerveződését mutatja a Márciusi Club, majd a Demokratikus Club, amely utóbb összeolvadva a nemesi radikálisokkal, az *Egyenlőségi Társulat* magvát alkotta. A márciusi baloldál egységes szervezetének létrejöttében tehát jelentős, kezdeményező szerepük volt a forradalmi demokratáknak.⁴⁰

A magyar demokratizmus előretörésének erre a harmadik szakaszára tehát kétségtelenül jellemző a mozgalom *politikai* jellegének kidomborodása, a demokratikus politikai tevékenység megélnkülése, a pártszerű szervezkedés igénye. Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy a forradalmi demokratikus álláspontot legtisztábban, legmesszebbre hangzóan Petőfi Sándor képviseli, nemcsak politikai beszédeiben és cikkeiben, hanem elsősorban költészetében. Gondoljunk arra a nagyszerű tömegmozgósító lírára, amely a *Kemény szél fúj, A mánásokhoz* című költeményektől, a *Nemzeti dal*-on keresztül *A nemzethez*, az *Akasszátok fel a királyokat-hoz*, s a harci énekekhez vezet.

Hogy az irodalomnak 1848-ban megvolt az a képessége, hogy elsőnek és „tele torokkal” mondja ki a szabadságharc és forradalom nagy és kis igazságait, annak több oka van. A sajátos magyar viszonyok között a XIX. század irodalmának egyik erőssége lett a politikai költészet, az írók közösségi hivatástudata. Különösen intenzív módon nyilatkozik meg mindez a negyvenes évek irodalmában, ezen belül is a demokratizmus táborában. Az irodalom primátusának a demokratizmus előretörésében másik lényeges oka az, hogy a demokratikus gondolatnak *még* nem volt erős és szervezett politikai pártja, nem voltak intézményei — alkotmányos mozgási tere is korlátozott, s még ez is csak 1848-ban vált — úgy-ahogy — legálissá. A demokratizmus tömegbázisa igen széles, de a tábor tudatos és következetes vezetőgárdája viszonylag kicsiny volt, s a pestieket a vidéki hivatalok és iskolák demokrataival inkább csak azonos érzelmek és hasonló gondolatok laza szálai fűzték össze. *Szervezetileg*, ami pedig egyik főfeltétele az átütő erejű politikai cselekvésnek, nem volt erős a magyar demokratizmus. Viszonylagos gyöngeségének egyik lényeges oka volt, hogy Bécs a politikai elnyomás minden eszközével igyekezett akadályozni a mozgalom megerősödését. Az 1840-es évek elejétől tapasztalható látszatengedmények a helytartótanács és a cenzúra részéről együttjártak a titkosrendőrség működésének megélnkülésével, de a liberális ellenzéknek tett kisebb engedményeket is a radikalizálódás leszerelésére akarták felhasználni. Táncsics, Horarik politikai művei, Irinyi útinaplója, az *Ellenőr* csak külföldön jelenhettek

³⁸ Példa erre a Bajza szerkesztette *Ellenőr* c. politikai zsebkönyv. Lipcse, 1847.

³⁹ L. erről Fekete Sándor: A márciusi fiatalok. 84—86. l.

⁴⁰ Uo. 112—113. l.

meg; Petőfiék új lapját, a *Pesti füzetek*-et nem engedélyezték, Petőfiék társaságát titkosrendőri megfigyelés alatt tartották. Ilyen körülmények között objektíve is nagy feladat várt az irodalomra. A magyar irodalom ekkori helyzetében sok vonás emlékeztet az orosz forradalmi demokratákra, hiszen az irodalom önmaga nevében is, meg az elfojtott politikai megnyilatkozások helyett is, a forradalomért beszélt.

Szólni kell végül arról, hogy a sajátosan bonyolult magyar viszonyok kifejezésére elsősorban a *líra* volt alkalmas, hiszen a regény és a dráma fejlődésének feltétele: a „tisztá” társadalmi kép, amely egységes nézőpontról áttekinthető, — nem volt adva.⁴¹ Minél inkább közeledünk 48-hoz, minél élesebbek az ellentétek — annál inkább átfogható művésziileg is a magyar társadalom képe. Ékes bizonyossága ennek Eötvös regényírói útja. De a magyar polgári fejlődés felemás volta, a nemzeti (és egyre erősödően: nemzetiségi) kérdés megoldatlansága miatt; a magyar valóság csak olyan álláspontról volt a maga egészében és mélységében megragadható, amelyet a nemzeti és társadalmi kérdés egységes, következetesen nemzeti és haladó felfogása jellemezett. Ilyen alap volt a forradalmi demokratizmus, amelyen azonban az irodalom belső hagyományai, a mozgalom kifutásának rövid ideje, a forradalom előkészítésének sürgető feladata, s nem utolsó sorban Petőfi zseniális költői egyénisége miatt a líra nőtt hatalmassá: a költészetben fejezte ki magát legpregnansabban a forradalmi haladás.⁴² Ime — röviden megfogalmazva — ezek azok az okok, amelyek a demokratizmuson belül az irodalmat, az irodalmon belül a lírát tették meg a nemzeti felemelkedés reprezentálójává.

Ezek ismeretében fel kell figyelnünk az ars poëtika rendkívül nagy jelentőségére a negyvenes évek irodalmában. Ha az irodalom elsőrendű szerepet játszik a demokratikus öntudat formálásában, akkor a költői vallomásnak, az írói művészszelemléletnek különösen megnő a világnézeti-ideológiai érdeke. Amikor egy kor a maga legszebb akaratát az irodalomban fejezi ki, akkor az a korszak az ars poétikában irodalmon túlsugárzó erővel, elvi súllyal vall önmagáról. Mint ahogy Petőfi ars poétikájában a magyar forradalmi demokratizmus legtisztább és legkövetkezetesebb megnyilatkozásait ismerhetjük meg. Irodalomról szól a költő, s mégis úgy beszél a kor nyelvén, hogy országot ráznak költészetéről valló szavai.

Mivel a forradalmi demokratizmus nálunk az irodalom területén bontakozott ki leghatározottabban és a legaktívabban, mivel elsősorban az irodalomban ütközött meg a reakcióval s vált el a liberalizmustól, — ezért az egész korra rányomták bélyegüket az *irodalmi viták*. A negyvenes években a fenti okok miatt lettek a kritikai polémiák, irodalmi harcok par excellence hordozói a politikai ellentéteknek, kifejezői a világnézeti—létszbeli különbségeknek. Liberalizmus és konzervativizmus, liberalizmus és fontolva haladás harca, Kossuth és Széchenyi, Kossuth és a centralisták harca: a politikai cselekvés, politikai publicisztika területén zajlott. Demokratizmus és konzervativizmus küzdelme, demokratizmus és liberalizmus szétválása *elsősorban* az irodalom területén ment végbe. E harcok és viták *kiindulópontja* minden esetben az irodalom, s ha a küzdelem során a viták egyre inkább közelednek is a nyílt politikai harchoz, sőt el is jutottak ahhoz (Táncsics írásai; Petőfi 48-as politikai szerepe stb.), — az irodalomtól teljesen sohasem szakadtak el, az irodalmi eredet ihletését mindvégig megőrizték. Az ars poétikának tehát nemcsak azért van kimagasló jelentősége a korban, mert az irodalom lényeges szerepet játszik a demokratizmuson *belül*, hanem azért is, mert a demokratizmus lényeges szerepet játszik a negyvenes évek politikai—társadalmi—irodalmi—publicisztikai életében.

⁴¹ L. erről Révai József: *Ady. Irodalmi tanulmányok*. 203—205. l.

⁴² Erről és ehhez kapcsolódó problémákról ld. Forgács László: *Költészet és filozófia dialektikája reformkori és forradalmi kritikánkban*. Társadalmi Szemle 1956. szeptember.

Az ars poétikának és az irodalmi-kritikai harcok funkciójának súlyát csak növelte az a körülmény, hogy a magyar esztétikai irodalom elmaradott volt, hogy a filozófiai színvonalú esztétikai kultúra leginkább csak a német esztétika magyarra átültetett eredményeit jelentette, s hiányzott egy erős és eredeti, a magyar társadalom talaján felnövő, a filozófia legjobb eredményeit alkalmazó és fejlesztő elméleti—esztétikai iskola. A német irodalomban Goethe, Schiller és Lessing elméleti esztétikát is műveltek, s Hegel Esztétikája az idealista dialektika legnagyobb eredménye ezen a területen. A XVIII. század végi, XIX. századi német kultúrát erős filozófiai érdeklődés jellemzi. A német filozófia, mindenekelőtt Hegel munkássága, az irodalommal együtt jelenthette az öntudatformálás főszeközét a herceg-ségekre bontott Németországban.

Nálunk a filozófiai kultúra, ha rendelkezett is hagyományokkal (Apáczai Csere, Bessenyei, Verseghy stb.) — mégis csak szűk körre korlátozódott, nem játszott jelentősebb szerepet a nemzeti öntudat alakításában. Az elmaradott magyar viszonyok, a polgárság hiánya, a nemesség jórészt jellemző parlagiság és provincializmus, megannyi gátja az eleven tudományos tevékenység kialakulásának. Németországban a filozófia vezető szerepet játszhatott az országot egyesíteni akaró törekvések között s a polgári forradalom ideológiai előkészítésében. Nálunk viszont az ország függő helyzetéből, feudális elmaradottságából nem a filozófia mutatta a kiutat, hanem sokkal inkább az irodalom s az egyre élénkülő politikai cselekvés.

Nálunk a kor elvi, elméleti vonalait, történelmi lényegét nem rendszerező elméleti művek reprezentálják és sűrítik, hanem irodalomkritikai írások és polémiák. Bajza működésére gondolunk itt elsősorban, majd a negyvenes évek irodalmi harcaira, amelyekbe aktívan is bekapcsolódik Petőfi demokratikus költészete. Nem véletlen jelenség ez. A magyar kultúra története során nem halmozódott fel egy olyan átütő erejű filozófiai-elméleti hagyomány, mely szinte megkövetelte volna a folytatást. A francia felvilágosodás eszméinek jelentős hatása volt nálunk, s a francia polgári ideológia nemcsak a XVIII. század végén teremt iskolát Magyarországon, de eszméi felcsillannak a reformkor legjobbainak műveiben is. Tovább él — egyes lényeges gondolataiban — a felvilágosodás a reformkorban is. De ez a hatás — éppen a magyar polgárság hiányában — nem lehet központi, nem válhat — *filozófiai formában* — az öntudatnevelés lényeges eszközévé. Sokkal jelentősebb az a hatás, amit a felvilágosodás filozófiája az *írókra* gyakorol, mint az, amit a magyar filozófia és esztétikai irodalom felmutat. S akik majd példaként tekintenek a nagy francia forradalomra — a magyar demokraták a negyvenes években — azok már azt is látják, hogy a francia burzsoázia hogyan értelmezte klasszikus hármás jelszavát, s forradalmi hevük és helyzetük az utópista szocializmus felé fordítja figyelmüket.

A reformkorban megszorodik a német filozófia követőinek száma. Kant, Schelling, Hegel műveire számos magyar mű utal, közvetlenül vagy közvetítőkön keresztül támaszkodva a nagy német gondolkozók rendszereire. De még az abszolutizmus igenlésében kicsengő hegeli rendszer — ha a legnagyobb hatást gyakorolta is a németek közül — sem tudott a nemzeti életben igazán jelentős iskolát teremteni. Nemcsak, s nem elősorbán azért, mert a német viszonyokban gyökerező elvont terminológia idegen volt a tudományos kifejezésben még nem elég fejlett, s éppen ellenkező — konkrétabb, érzékletesebb — irányban fejlődő magyar nyelv számára. Ez csak következménye mélyebben fekvő okoknak. Elsősorban azért nem vágott medret a német filozófia a magyar közgondolkodásban, mert a mi társadalmi-politikai helyzetünk a reformkorban, különösen pedig a negyvenes években *más* volt, mint a német filozófia társadalmi-politikai háttere. Nálunk nem az ország egyesítése, hanem az ország függetlenségének kivívása volt a főcél, s ez a harc a nemzet nagy többségét politikailag állította szembe a bécsi monarchiával. Magyar polgárságról pedig még kevésbé

lehet beszélni a reformkorban, mint német polgárságról a nagy mizéria évtizedeiben. De nálunk volt egy erős középnevesi réteg, amely ha nem is tudott következetes lenni a polgári gondolat képviselőjében, de képes volt, egyre inkább képes lett a reformkorban a *politikai cselekvés* síkjára vinni a nemzeti élet főkérdéseit. A harmincas—negyvenes évek politikailag egyre sűrűbb atmoszférájában, az egymást követő országgyűlések, majd a párt- és köralakulások légkörében a nemzeti és polgári célkitűzésekért vívott harc *közvetlen* politikai feladattá konkretizálódott, közvetlen beavatkozást és tetteket követelt. A század első két évtizedében a magyar viszonyok *még* nem voltak elég érettek egy átfogó polgári filozófia rendszerének alkotó átvételére. A negyvenes években sem voltak meg maradéktalanul ezek a feltételek, de akkor *már* a magyar helyzet nem is filozófiát és esztétikát, hanem élénk politikai tevékenységet kívánt. S a nemzeti ügyért hagyományosan is helytálló magyar irodalmon belül, mindenek előtt a demokratikus mozgalom síkján kibontakozó elvi-politikai harcokban: *az ars poetika nem filozófiai-esztétikai rendszerekhez kapcsolódik elsősorban, hanem közvetlenül a harmincas—negyvenes évek politikai valóságához.*

Az jellemző a magyar forradalmi demokratákra, hogy a francia forradalmat tekintették példaképnek s nem a német filozófiát. Petőfiék már az emberi haladásnak abba az áramkörébe kapcsolódtak, amelyhez az orosz forradalmi demokraták, a „marxistává” fejlődő Marx és Engels, s tőlük elszigetelten, de rokongondolatokkal, az európai népek századközépi forradalmárai tartoztak. A fentiekből az is nyilvánvaló, hogy a magyar forradalmi demokraták nem a filozófiával nőttek fel a forradalmi mozgalom európai hegyláncolatához, hanem az irodalommal és a politikai cselekvéssel.

Hogy az elvont, elméleti gondolkodás helyett a reformkorban a politikai *cselekvés* szelleme és szenvedélye járta át a nemzetet, hogy a kérdések felvetése és megválaszolása nálunk egyre *direktebb* módon történt — ez az erő jele is, a *nemzeti* mozgalom erejének jele. De hogy nálunk a filozófia szárnyra kapni nem tud, hogy a tényleges nemzeti érdekeket kifejező széles rendszer helyett csak kompilációk sorozata, s egy szegényes, torzan született egyezményes iskola jött létre, — ez a *gyengeség* jele, amely a magyar *polgári* átalakulás osztálybázisának objektív gyengeségét mutatja.

Eddig azt bizonyítottuk, hogy a filozófiai-esztétikai érdeklődés a reformkorban nem volt intenzív és széleskörű, az öntudat formálásában, a közgondolkodás alakításában nem töltött be olyan jelentős szerepet, mint az irodalom és a politikai tevékenység. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy semmiféle szerepe nem volt a filozófiának, hogy a reformkor szellemi életében elhanyagolható tényezők a filozófiai-esztétikai törekvések. Éppen az újabb kutatások eredményeképpen kezdjük jelentősebbnek látni a filozófia szerepét a reformkor szellemi életében, különösen Erdélyi János munkásságában és a Fiatalság Magyarországi köreiből (Vasvári!). Mindez természetesen nem változtat azon a tényen, hogy a márciusi fiatalok elsősorban a francia felvilágosodás és forradalom eszmeköréhez kapcsolódtak. A húszas években nálunk is terjedni kezdenek Hegel tanításai: Toldy Ferenc Berlinből tudósítja Vörösmartyt, hogy tagja lett egy tudományos társaságnak, amelyhez Hegel is tartozik (1829); s a berlini egyetemen a harmincas években számos magyar fiatal tanul. Nálunk is voltak tanítványai és propagátorai Hegelnek. Nálunk is támadta a hegelianusokat a feudális reakció (Vécsei József) s a klérus lapja, a *Religio és Nevelés* valóságos anti-hegelianus boszorkányüldözést folytatott. De voltak az egykori berlini diákok között, akik megvédték Hegel filozófiáját, (Tarczy Lajos, Taubner, Wurga János) s ők indultak harcba a jobboldali hegelianus nézetek képviselői ellen is (Szeremlei Gábor). A magyar Hegel-vita, amely sokkal jelentősebb és egyetemesebb érdekű volt, mint a századeleji magyar Kant-vita — 1838-ban indult meg az *Athenaeum* hasábjain, majd folytatódott a *Figyelmezőben* (1839). A bal- és jobboldali hegelianusok vitája a nemesi liberalizmuson belül zajlott, de jellemző, hogy a baloldali Tarczy Lajos, Petőfi pápai tanára, már értő figyelemmel kísérte a magyar demokratizmus kibontakozását is.

A hegeli tanítások hazai térhódítása az esztétika területén volt a leggyümölcsözőbb, Erdélyi János munkásságában, a negyvenes években. Hegeli eszméket már Schedius Lajos (aki a század elején kapcsolatban állott Hegellel) és Nyiry István is érvényesítettek esztétikai fejtegetéseikben (húszas—harmincas évek), de Erdélyi János volt az, aki esztétikai studiumait irodalom-közelben végezte, belekapcsolódva a magyar irodalmi élet legaktuálisabb kérdéseinek elemzésébe, konkrét irodalmi tárgyon érvényesítve nemcsak a hegeli idealizmust, hanem ami ennél negyvenes évekbeli munkásságában jelentősebb, a hegeli dialektikát.^{42/a}

Szólni kell röviden az ú. n. „egyezményes filozófiáról”, amely — hirdetőinek, Hetényi Jánosnak és Szontágh Gusztávnak terminológiája szerint — *specifikus magyar filozófia*. Ez az irányzat jelentőségében messze elmarad a magyar baloldali hegelianusok munkásságától, s irodalmi hatásában sem ér fel Erdélyi hegelianus irodalomkritikájához. De a maguk korában az egyezményes filozófiából levezetett *esztétikai* elvek nem voltak hatástalanok, s ha áttételeken keresztül is, érvényesültek a harmincas—negyvenes évek irodalmában.

Horváth Mihály monográfiája tülemeli értékén ezt az iskolát, amelynek eredetét visszavezeti a húszas évekig, Fejér György működéséig, akinek eklekticizmusában — Toldy Ferenc nyomán — az iskola voltaképpen megalapítójának, Kőteles Sámuelnek gondolati előkészítését látja. A német Krughoz kapcsolódó „egyezményes” filozófia voltaképpen kompromisszumos filozófia; a hegelianizmus és materializmus ellen küzd egyszerre, — anélkül, hogy akárcsak meg is kísérelné kihámozni Hegel rendszeréből a dialektikus módszert, vagy kora materializmusából a valóság objektivitásának igazságát. Hetényi működése és Szontágh *Propylaeum*-jai nincsenek híján a rendszerező, magyar viszonyokra is tekintő, filozófiai érdeklődést támasztó törekvéseknek. Ha az iskola *lényegét* tekintjük, akkor világos, hogy ez az „egyeztető” filozófia részben tükrözője a magyar polgári átalakulás ellentmondásos voltának, annak a kétarcúságnak, amely a *polgári* funkciót teljesítő *nemességét* jellemezte. De tegyük mindjárt hozzá: ez a filozófiai iskola már Szontághnál világosan kifejezte, hogy a középnemesi progresszióknak nem a tömegek felé nyíló, 48-hoz közeledve radikalizálódó, a haladás iránt fogékony Kossuth-i lelkületét tükrözi, hanem a középnemesség megtorpanó, a forradalom gondolatától meghátráló, a kérdések következetes végigvitelétől elriadó lelkületét. Szontágh — politikai téren — *Kossuthal szemben* Széchenyi híve volt.

„Nekünk oly philosophia kell, mely megvetve az ábrándos idealizmus léghajózásait, de más részről elfordulva az aljas érzékiség fertőtől, fejtse ki magában és embertársaiban azt, ami emberileg szép, dicső, sőt isteni” ... írja Hetényi János, jellemezve az egyezményesfilozófiát.^{42/b} A jószándékot elvitatni nincs jogunk. De az egyezményes filozófia *lényegében* volt haladásellenes; ismeretelmélete megrögzötten idealista,⁴³ módszere antidialektikus. Az „egyeztető” filozófia, a „dualistikai synthetismus” társadalmi-politikai sikon határozott forradalomellenességgel párosult,⁴⁴ s Szontágh teljesen tudománytalanul igyekszik „magyar alapot” biztosítani ennek a „középutas” elméletnek: „Hazánk földje dél és észak között a középvonalon terül el, s nemzetünk szellemében az érzékiség és ész között ritka egyensúly található, mellynél fogva félszeg empiricai vagy rationalistikai kicsapongásokra nem lehet hajlandó.”⁴⁵ Az egyezményes filozófia a mi szempontunkból most azért kíván

^{42/a} Hegel és a magyar filozófiai gondolkodás kapcsolatáról ld. Pukánszky Béla: Hegel és magyar közönsége (1932); Heller Ágnes: Erdélyi János (Filozófiai évkönyv 1952); Hermann István: Hegeli gondolat a magyar forradalmi demokraták világnézetében. (Hegel-émlékkönyv. 1957.) Ld. még: Bohó Róbert — Tordai György: „Szabadelmébeli gondolatok az emberi boldogságról s ennek elérhetése módjáról” (Reformkori kiadatlan filozófiai kézirat ismertetése. Filozófiai Évkönyv 1956); valamint Forgács László i. m.

^{42/b} Idézi Horváth Mihály I. M. II. k. 226. l.

⁴³ Ld. pl. Szontágh Gusztáv: Propylaeumok a magyar Philosophiához. 1839. 71—85. 107. l.

⁴⁴ Ld. Szontágh Gusztáv: Propylaeumok a Társasági Philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira. (1843) 74—93. l.

figyelmet, mert Szontágh rendszerének és fejtegetéseinek integráns része az esztétika, sőt — ami ennél fontosabb — irodalomkritikai ítéletein erősen átütnek filozófiai elvei.

A „dualistikai synthetizmus” alapvonása : a mindig, mindenhol, mindenben jelenlévő *harmónia* feltételezése és bizonyítása — *esztétikai* vonalon a valóság idealizálásának elméleti megalapozásához vezetett. Szontágh számára az volt az irodalom helyes eszmeiségének kritériuma, hogy a mű eltűntesse a valóság ellentmondásait, „kiegyenlítse” azokat.⁴⁶ „Tőle is, (az irodalmi műtől. P. P.) mint a filozófiától, vég irányzatában kiengesztelést, kibékülést kívánunk magunkkal, a világgal és sorssal ; s hogyan nyerjük ezt, ha az ő varázkörében is megint csak a régi zavarra, homályra és nyomorra akadunk.”⁴⁷ Szontágh nézetei irodalomkritikáin és filozófiai művein keresztül belekerültek a negyvenes évek irodalmi-esztétikai köztudatába, — s talán mondani sem kell, hogy Petőfivel és társaival szemben használták fel azokat a konzervatív vagy nagyon is „fontolva haladó” kritikusok.

Az elméleti tudománynál, a filozófiánál és esztétikánál jelentősebb tényezői voltak az irodalmi, s ezen keresztül az egész szellemi életnek azok a kritikusok, szerkesztők, akik nem elméleti általánosításokkal, rendszerekkel, normatív esztétikával szereztek maguknak tekintélyt, hanem az irodalom lüktetését követő cikkeikkel, a magyar irodalom eleven kérdéseit fejtegető írásaikkal, a társadalom életéhez közvetlenül kapcsolódó polémiákkal. Hogy ez az eleven irodalomkritikai élet nem párosult tekintélyes filozófiai műveltséggel és munkássággal, — ez a magyar polgári fejlődés gyengéjét mutatja. De hogy volt egy ilyen erős és ható kritikai mozgalom, az a nemzeti öntudat erejének a jele is, a politikai tettvágy fokozódásának következménye is. Petőfi költészete sem filozófiai-esztétikai rendszerek égisse alatt született. A pályáján elinduló költő sokkal inkább kapcsolódott az élő magyar irodalomhoz, vitákhoz, folyóiratokhoz. Hogy Bajzához fűzte első irodalmi kapcsolata, az szinte jelképes. A kezdő költő a harmincas évek harcos, liberális irodalmának első kritikusától vár bíráló véleményt, s Bajza az, aki lapjában útjára indítja Petőfi Sándort.

A harmincas években az irodalmi elvek, nézetek, ars poétikák — a legmagasabb színvonalon — irodalomkritikákban, polémiákban bontakoznak ki. A negyvenes években : polémiákban s a lírában, Petőfi Sándor költészetében. Az ars poétikának ez a lírai, s nem elméleti-esztétikai kibontakozása az ars poétika demokratizálódását jelenti, közvetlen összefüggését a kor nagy politikai harcaival, megkülönböztetett szerepet 48 előkészítésében. Hiányzik a reformkorból a központi, erős, öntudatformáló filozófiai-esztétikai iskola, de megteremti a sajátos magyar viszonyok a korszükségletet kielégítő forradalmi demokrata esztétikát : Petőfi ars poétikáját.

*

Összefoglalás s nem a részletek elemzése volt célunk. Az irodalom funkciójának, az irodalom és a politika kapcsolatának alakulása szempontjából vizsgáltuk meg egy felívelő, izgalmas kor életét, keresve azokat a csomópontokat, amelyekre támaszkodva áthidalhatjuk e három évtizedet. A kor hajnalán a nyelvújítási harc halványabb fényei világítanak, a korszak végén a forradalom és szabadságharc tüzei hatalmasodnak. A kor hajnalán még nem az irodalom fejezi ki legmarkánsabban a haladás főkérdéseit. A korszak végén már nem az irodalomé a hegemonia. (Noha 1848/49-ben az irodalomnak, az íróknak mindvégig vezetőszerep jut a plebejus radikalizmus létküzdelmében.) De a közbűlső negyedszázadban az irodalom mondta ki a leghallhatóbban az ország gondjait és vágyait, — nem függetlenül a haladó politikai mozgalmaktól, hanem összeforrvan azokkal, ébresztgetve

⁴⁵ I. m. 281. l.

⁴⁶ Az írói alkotáson „az ész eszméinek, a magasabb, ellenmondásokat kiegyenlítő, harmóniai világszemlélésnek befolyása látassék”. Szontágh Gusztáv : A magyar philosophia alapelvei és jellege. A Magyar Tudós Társaság évkönyvei. V. k. 129. l.

⁴⁷ I. m. f. 127—8. l.

a politikai öntudatot, s ébresztve is a politika által. A nagy ébresztő Széchenyi, de az írók, akiket odafordít a jelenhez, többet és tovább látnak nála. S alig telik el egy évtized, Vörösmarty és Eötvös már szembefordulnak vele. A lánglobbantó: Kossuth Lajos — de akik az ő hírlapja nyomán támadt izzásban kezdtek formálódni — köztük Petőfi is — már keveslik a nemesi liberalizmust, ők már a népi forradalmiság zászlaja alá gyűlnek. Erő és gyengeség jele egyszerre a reformkori irodalomnak ez a szép felmagasodása. Az erő: az irodalom erejéé, az alkotó géniusz erejéé, amely képes volt maradéktalanul megvalósítani a történelem által kínált lehetőségeket. Az erő: a nemzeti függetlenség és társadalmi haladás szívós akarásáé, amely képes volt kisűrgetni a korból a negyvenes évek világirodalmian hatalmas magyar irodalmát. De a gyengeség jele is: társadalmi viszonyaink fejletlensége, nemzeti státusunk függősége miatt a *leghaladóbb, legkövetkezetesebb* politikai eszméket nem a politikai cselekvés közvetíti a nemzeti közvéleményhez, hanem az irodalom. Nem a közvetlenül ható és cselekvő politika ekkor a demokratizmus legvilágosabb kifejezője, hanem a költészet, az irodalmi viták, amelyeknek hatása csak ritka történelmi pillanatokban válik közvetlenné a cselekvés szempontjából. A nemesi liberalizmus eszméit a negyvenes években már a politika terjeszti a legnagyobb erővel, Kossuth működésével félreérthetlenné válik a politika primátusa. De csakis a nemesi liberalizmus körében. Amint erre rámutattunk: a demokratizmus mindvégig megtartja irodalmi „vezérképviselőt”. Aminek aztán az lesz a következménye, hogy a liberalizmus és demokratizmus szövetségén belül érvényesülő ellentétek gyakran öltik fel politika és irodalom ellentétének *látszatát*, gondoljunk akár Petőfi versére (*A magyar politikuskokhoz*), akár Kossuth és Petőfi ellentéteire. De a lényeg a látszat ellenére is: liberalizmus és demokratizmus, s nem elvontan irodalom és politika vitája.